

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра права і соціальної роботи

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня «магістр»
(бакалавр, магістр)
спеціальності 231 Соціальна робота
(шифр і назва спеціальності (спеціалізації, предметної спеціальності))
освітньої програми Соціальна робота.
Соціальна педагогіка
(назва освітньої програми)

Севастіян Ярослави Павлівни
(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник к.п.н., доцент Замашкіна О.Д.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент к. пед.н., доцент Звєкова В.К.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

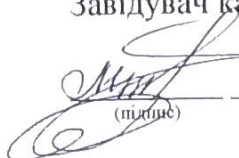
Ізмаїл 2021

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри права і соціальної роботи,
(назва випускової кафедри)

протокол № 6 від «13» січня 2021 р.

Завідувач кафедри

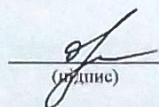

(підпис) Метіль А.С.
(прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист

на відкритому засіданні ЕК
«29» січня 2021 р.

Оцінка 98 вдмінно
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

(підпис) Заміатиче О.Д.
(прізвище, ініціали)

Анотація до магістерської роботи

на тему:

«Технології соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в закладах освіти»

У магістерській роботі розкрито питання розробки педагогічних технологій і вибір відповідних педагогічних стратегій, форм, методів, методик і програм професійного навчання дітей, які опинилися у важкій життєвій ситуації.

Об'єкт дослідження – процес соціалізації дітей-сиріт в закладах освіти.

Предмет дослідження –соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами в закладах освіти.

Мета дослідження полягає у дослідженні соціалізації дітей-сиріт в умовах закладу освіти.

У *першому розділі* проаналізовано теоретико-методологічні основи соціалізації дітей як наукової проблеми, а саме: сутність соціалізації дітей-сиріт як наукова проблема; економічні, культурні та психологічні визначальні чинники сирітства; надання допомоги тим дітям, які залишилися без піклування батьків з різноманітних причин. З'ясовано зміст соціальної роботи з даною категорією дітей визначається пріоритетами державної політики.

У *другому розділі* розглянуто створення соціальних умов для життєдіяльності, різнобічного розвитку категорій дітей, захисті їх конституційних прав, здійсненні ранньої профілактики злочинності і правопорушень, та найголовніше – це реалізація умов для соціалізації дітей-сиріт. Використання прийомів, які спонукають дітей-сиріт до вербальної комунікації в сприятливій атмосфері творчості і співпраці, сприяє виробленню навичок спілкування, придбання позитивного досвіду, моральному розвитку особистості.

У *третьому розділі* проведений аналіз авторського соціологічного дослідження, який є узагальненням і систематизацією результатів моніторингу думок з проблеми соціалізації дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Отже можемо зробити висновок що для подолання цієї соціальної проблеми потрібно покращити роботу щодо запобігання сирітству, в першу чергу, збільшити соціальну підтримку сімей, які опинилися в складних фінансових і побутових умовах; формувати вищий культурний і духовний рівень в суспільстві, зробивши основний акцент на сімейних цінностях як пріоритетних; динамічно поширювати серед населення сімейні форми влаштування дітей-сиріт.

Нами було виявлено, що у дітей переважає дуже висока тривожність і ворожість по відношенню до дорослих. Приблизно такий же рівень тривожності і ворожості у дітей по відношенню один до одного. Серед інноваційних методів роботи з дітьми-сиротами можемо виокремити: використання анімаційної діяльності в процесі профілактики дітей-сиріт девіантної поведінки, ігрову терапію та арт-терапію для успішної соціалізації дітей-сиріт.

Ключові слова: діти-сироти, сирітство, соціалізація, вразлива соціальна група, реабілітація, соціальні послуги, соціальний педагог.

Annotation

for the master's work on the topic:

«Technologies of social and pedagogical work with orphans in educational institutions»

The master's thesis reveals the development of pedagogical technologies and the choice of appropriate pedagogical strategies, forms, methods, techniques and programs of vocational training of children who find themselves in a difficult life situation.

The object of research is the process of socialization of orphans in educational institutions.

The subject of research is socio-pedagogical work with orphans in educational institutions.

The purpose of the study is to study the socialization of orphans in an educational institution.

The *first section* analyzes the theoretical and methodological foundations of socialization of children as a scientific problem, namely: the essence of socialization of orphans as a scientific problem; economic, cultural and psychological determinants of orphanhood; providing assistance to those children who have been left without parental care for various reasons. The content of social work with this category of children is determined by the priorities of state policy.

The *second section* considers the creation of social conditions for life, diverse development of categories of children, protection of their constitutional rights, early prevention of crime and delinquency, and most importantly - the implementation of conditions for the socialization of orphans. The use of techniques that encourage orphans to verbal communication in a favorable atmosphere of creativity and cooperation, promotes the development of communication skills, the acquisition of positive experiences, the moral development of the individual.

The *third section* analyzes the author's sociological study, which is a generalization and systematization of the results of monitoring opinions on the problem of socialization of orphans and children left without parental care.

Thus, we can conclude that in order to overcome this social problem, it is necessary to improve the work on prevention of orphanhood, first of all, to increase the social support of families who find themselves in difficult financial and living conditions; to form the highest cultural and spiritual level in society, placing the main emphasis on family values as a priority; to dynamically spread among the population family forms of placement of orphans.

We found that children have a very high level of anxiety and hostility towards adults. Approximately the same level of anxiety and hostility in children towards each other. Among the innovative methods of working with orphans can be distinguished: the use of animation activities in the prevention of orphans of deviant behavior, play therapy and art therapy for the successful socialization of orphans.

Key words: orphans, orphanhood, socialization, vulnerable social group, rehabilitation, social services, social pedagogue.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТЕРМІНУ «ДІТИ-СИРОТИ»	12
1.1 Наукові підходи до визначення терміну «діти-сироти».....	12
1.2 Сирітство в Україні як соціальне явище та його розповсюдження у сучасному суспільстві.....	20
1.3 Характеристика психолого-педагогічних особливостей дітей-сиріт.....	32
Висновки до першого розділу.....	40
РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЩОДО ЇХНЬОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	42
2.1 Нормативно-правові аспекти роботи соціального педагога з дітьми- сиротами.....	42
2.2 Напрями соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами в умовах закладу освіти щодо їхньої соціалізації.....	49
2.3 Форми, методи соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами....	61
Висновки до другого розділу.....	73
РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ	74
3.1 Організація та результати дослідження щодо успішної соціалізації дітей- сиріт в умовах закладу освіти.....	74
3.2 Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження.....	77
3.3 Авторська дослідно-експериментальна робота соціального педагога з успішної соціалізації дітей-сиріт на базі Озернянської загальноосвітньої школи I-III ступенів.....	82
Висновки до третього розділу.....	90
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	97
ДОДАТКИ	103

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи. Актуальність дослідження обумовлена комплексом чинників навчання, виховання і життя та діяльності дітей-сиріт, невирішеністю в теорії і практиці професійної освіти процесу отримання професії, входження в соціум дітей-сиріт, і дітей, яких залишили батьки.

Передумови для здійснення наукових досліджень з проблеми педагогічного супроводу навчання дітей-сиріт об'єктивно назріли в системі соціального виховання і професійної освіти дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків.

Проаналізувавши теоретичні джерела, можна зробити припущення, що більшість дітей, яких відносять до групи «соціальних сиріт», мають особливості як в рисах характеру, так і в поведінці.

Процес навчання в закладах освіти дітей-сиріт і дітей, яких не виховують батьки, має особливості внаслідок поєднання впливу на цей процес інституційних особливостей інтернатних установ та психолого-педагогічних особливостей учнів.

Найважливіший інститут соціалізації особистості – родина, у них, як правило, відсутня (а як відомо, саме в родині закладаються основи світогляду індивіда, сім'я є базисним інститутом соціалізації), реальний склад агентів соціалізації обмежений колом вихованців закладу; більш значущим виявляється інституційне становлення особистості в поєднанні з негативними результатами впливу традиційних механізмів в ранньому періоді соціалізації, коли дитина перебуває в неблагополучній батьківській родині; відзначається невідповідність пізнавальних, психологічних, соціальних і функціональних процесів, відсутність або затримка деяких природно-культурних, соціально-культурних, соціально-психологічних завдань на певних вікових етапах.

Процес навчання в закладах освіти і подальша соціалізація дітей-сиріт, адаптація до нових умов та входження в суспільство протікають з великими

труднощами. Вчені відзначають, що утруднений процес соціалізації дітей-сиріт в закладах освіти внаслідок їх тривалого перебування на повному державному утриманні в штучно благополучних умовах дитячих інтернатних установ. Обмеженість соціальних контактів дітей-сиріт, сфери реалізації соціальних норм і соціального досвіду, засвоєних ними, своєрідна закритість соціального простору установи, формування єдиної соціально-рольової позиції – позиції сироти – в майбутньому проявляються в тому, що випускники-сироти не хочуть далі навчатися в установах професійної освіти, ведуть девіантний, а саме асоціальний і злочинний спосіб життя або, навпаки, першими стають жертвами різного роду злочинів.

Саме тому питання розробки педагогічних технологій і вибір відповідних педагогічних стратегій, форм, методів, методик і програм професійного навчання дітей, з важкою життєвою ситуацією, стає пріоритетним. Велика роль в цьому контексті належить науковим дослідженням в цій області, що створює основи для прийняття практичних рішень.

Ступінь розробленості проблеми складається з концепцій розвитку особистісно-орієнтованої педагогічної освіти (Г. Бордовський, А. В. Мудрик, В. А. Сластьонін). Психологічним особливостям розвитку дітей-сиріт присвячені роботи І. В. Дубровиної, Л. Г. Жедунової, М. І. Лісіної, В. С. Мухіної, А. М. Прихожан, Н. М. Толстих, І. О. Фурманова та ін.

Різним аспектам соціального виховання дітей, які живуть без піклування батьків, присвячені роботи Л.В. Байбородової, О.М. Нечаєвої, Л. Я. Оліференко, М. І. Рожкова, О. Є. Чепурних, Л. М. Шипіциної та ін.

Властивості соціалізації дітей, які виховуються в інтернатних установах, їх соціального становлення, відображені в роботах А. С. Белкіна, Ю. Г. Грачова, В. І. Каверіної, В. В. Комарова, Б. А. Кугана, Л. І. Кундозерової, Г. М. Сисоєвої, Ю. О. Яблоновської та ін.

У педагогічних роботах останнього десятиліття розроблені теоретичні основи сучасної професійної освіти і професійної педагогіки як особливої

галузі педагогічних наук (Е. П. Белозерцев, А. Т. Глазунов, З. Г. Данилова, В. Г. Максимов, А. М. Новіков, М. С. Савіна, В. А. Сластенін, І. П. Смирнов, Е. В. Ткаченко та ін.).

Поширення наукового підходу до аналізу наслідків дорослішання дітей без батьків відноситься до середини ХХ століття – зростання інтересу до цих питань було пов'язано із різким стрибком числа дітей, які живуть без батьків внаслідок їх втрати під час Першої, а потім Другої світових війн.

Публікації У. Гольдфарба (Goldfarb, 1994) підняли ці проблеми, висвітливши ряд емоційних, поведінкових та інтелектуальних проблем, що виникають у вихованців дитячих будинків та інших установ. Головною роботою того часу стала монографія Дж. Боулбі «Материнська турбота і психічне здоров'я» (Bowlby, 1951), видана в 1951 році, яка зробила величезний вплив на уявлення західної громадськості про роль сімейного виховання. У ній стверджувалося, що для формування психологічно здорової особистості, дитина повинна виховуватися в сімейній атмосфері, а втрата емоційних зв'язків з матір'ю або особою, що її заміщає, призводить до цілого ряду порушень психологічної поведінки. Дж. Боулбі стверджував, що «проблема корениться не в самій суті суспільного виховання, а у відсутності умов, при яких дитина-сирота могла би встановити інтимні, емоційно насичені і стійкі відносини з об'єктом прихильності, що сприяють формуванню здорової, активної і соціально адаптованої особистості» (Bowlby, 1951).

Вивченням особливостей розвитку дітей, які не виховуються батьками, займалися багато вчених. Значний інтерес представляють роботи зарубіжних авторів А. Маслоу, М. Мід, Й. Лангмейер, З. Матейчек, що відображають процеси соціальної адаптації особистості соціальних сиріт.

Серед сучасних закордонних дослідників слід виокремити Р. Джонсона, який в 2006 році провів порівняльний аналіз 27 досліджень з проблем розвитку дітей, які виховуються в інституційному середовищі (Johnson, Browne and Hamilton-Giachritsis, 2006). Сімнадцять робіт з його

огляду були присвячені оцінці поведінкових проблем і проблем соціальної адаптації таких дітей, і в 16 з них демонструвалися підтвердження того, що означені проблеми існують. Вони вказували на антисоціальні установки, слабкі зв'язки з оточенням ровесників і дорослих.

Об'єкт дослідження – процес соціалізації дітей-сиріт в закладах освіти.

Предмет дослідження – соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами в закладах освіти.

Мета дослідження полягає у дослідженні соціалізації дітей-сиріт в умовах закладу освіти.

Гіпотеза дослідження: навчання дітей-сиріт в закладах освіти можна розглядати як засіб їх соціалізації.

Відповідно до об'єкта, предмета, мети і гіпотези дослідження були визначені наступні **завдання:**

- розглянути наукові підходи до визначення терміну «діти-сироти»;
- проаналізувати сирітство в Україні як соціальне явище та виявити стан його розповсюдження у сучасному суспільстві;
- визначити психолого-педагогічні особливості дітей-сиріт;
- розкрити нормативно-правові аспекти роботи соціального педагога з дітьми-сиротами;
- виявити напрями та охарактеризувати форми, методи соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами в умовах закладу освіти щодо їхньої соціалізації;
- розкрити результати дослідження щодо успішної соціалізації дітей-сиріт в умовах закладу освіти;
- охарактеризувати авторську дослідно-експериментальну роботу соціального педагога з успішної соціалізації дітей-сиріт на базі Озернянської ЗОШ I-III ступенів.

Теоретико-методологічну основу магістерської роботи становили:

- філософські положення про соціальну сутність особистості, взаємодетермінацію соціальних, культурних і психологічних факторів у формуванні особистості;

- теорії особистісного, системного та діяльнісного підходів у розкритті особливостей соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами в закладах освіти;

- дослідження ґрунтується на роботах видатних вчених та діячів в області соціальної роботи і педагогіки: Л. Артюшкіна, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, В. Кузьмін, Ю. Олифіренко, В. Оржеховська, О. Прокопенко, Л. Слюсар, О. Терновець, В. Яковлєва, В. Яремчук та ін.

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використовувались:

- теоретичні методи: *загальнонаукові* - системно-генетичний, історичний, порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури, законодавчих документів: аналіз і синтез теоретичних досвіду і ідей процесу соціалізації та *індуктивний* - установлення загальних тенденцій соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами.

- емпіричні методи, а саме: аналіз, синтез та узагальнення на всіх етапах роботи; вивчення наукової психолого-педагогічної та методичної літератури для уточнення основних понять магістерської роботи, а також для з'ясування шляхів оптимізації процесу соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами.

Теоретичне значення магістерського дослідження: обґрунтовано успішну соціалізацію дітей-сиріт в умовах закладу освіти в процесі соціально-педагогічної діяльності

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали, які представлені у роботі можуть бути використані студентами, викладачами, соціальними педагогами, соціальними працівниками, психологами, а також для подальших наукових розробок даної проблеми.

Достовірність результатів дослідження забезпечується подальшим застосуванням методик та методів, які є аналогічними меті і завданням нашого дослідження, кількісним та якісним аналізом отриманих даних, застосуванням методів з математичної статистики, результатами експериментальних завдань.

Джерельна база дослідження складається з наукових публікацій, матеріалів преси, статистичних збірників, досвіду вчених, Internet ресурсів

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення наукового дослідження викладено у матеріалах наступних наукових конференцій: IV Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір» (23 квітня 2020 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зломі епох: проблеми та перспективи розвитку» (17 листопада 2020 р.); I Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-правовий захист різних категорій населення: Європейський вимір» (20 листопада 2020 р.).

Основні положення дослідження висвітлено у публікаціях:

1. Севастіян Я. (2020) Соціально-психологічні аспекти роботи з дітьми-сиротами у закладах освіти. Традиції та інновації в сучасній педагогічній діяльності: європейський вимір. Збірник наукових праць за матеріалами науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 94 с. С. 80-83.

2. Замашкіна О., Севастіян Я. (2020) Деякі напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: Зб. наук. праць. Переяслав, 2020. Вип. 65. 330 с. С. 147-149.

Прийнято до друку статтю:

Севастіян Я. Характеристика соціально-психологічних проблем дітей-сиріт. - I Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-

правовий захист різних категорій населення: Європейський вимір» (Ізмаїл, 20 листопада 2020 р).

Експериментальна база магістерського дослідження. Дослідження проводилося протягом 2020 року на базі Озернянської ЗОШ І-ІІІ ступенів. Кількість респондентів: 7 осіб (діти 12-14 років, учні 6-8 класу).

Структура та обсяг дослідження. Магістерська робота включає вступ, три розділи та висновки до них, загальні висновки, список використаних джерел. Основний текст роботи вміщений на 106 сторінках. Робота містить Зрисунок, 3 таблиці.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТЕРМІНУ «ДІТИ-СИРОТИ»

1.1 Наукові підходи до визначення терміну «діти-сироти»

Для будь-якого суспільства характерно, що зі зниженням потенціалу загальнолюдських і духовних цінностей в ньому активно проявляється феномен розвитку сирітства – збільшується число дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Сирітство як соціальне явище характерне для кожного суспільства, навіть самому гуманному, багатому і цивілізованому. До цього явища не можна звикнути. Збільшення кількості соціально осиротілих дітей, їх пристрій і подальше виховання – актуальна проблема для сучасного суспільства.

Сирітство як соціальне явище, характерне для будь-якого сучасного суспільства, пов'язане з процесом становлення і розвитку дитини в умовах, коли формування особистості відбувається у відриві від родини і щоденного сімейного виховання.

«Питання сирітства в Україні – стара. Діти-сироти, їх кількість, умови проживання і виховання – це дійсно всеукраїнська проблема» (Яремчук). В нашій країні близько 70 000 дітей-сиріт.

За останні сто років наша країна пережила три «хвилі» сирітства: після Першої світової війни і революції 1917 року, після Великої Вітчизняної війни і в кінці ХХ – початку ХХІ ст. Організація підтримки дітям, які за різних причин не живуть з батьками, є першочерговим завданням соціальної політики української держави.

«Питання сирітства має міжгалузевий характер. Вона, окрім державного управління знаходиться на перетині наступних наук: педагогіка, психологія, соціологія» (Чорнописька, 2015, с.85).

Поняття «сирітство» багатоаспектне. У тлумачному словнику міститься наступне визначення даного терміну: «Дитина-сирота – це людина або неповнолітня особа, у якої помер один або обоє батьків. Сирітство є станом сироти, назва якого – самотність» (Ожегов, 1995). Якщо розглядати сирітство з педагогічної точки зору то можна його тлумачити наступним чином: сирітство є негативним соціальним явищем, яке представляє спосіб життя дітей неповнолітнього віку, що не виховуються батьками. На думку Л. Я. Оліфіренко, діти-сироти – це особлива соціально-демографічна група дітей з народження до повноліття, яких залишили батьки із соціально-економічних, а також морально-етичних причин (Оліфіренко, 2012, с.340).

В Законі України дано таке визначення даної дефініції: «дитина-сирота – це дитина, в якої померли чи загинули батьки».

Незважаючи на велику кількість публікацій, які стосуються проблеми, серед дослідників немає єдності думок про соціальні витoki сирітства, чинники та умови, що сприяють виникненню і розвитку цього явища.

В залежності від приналежності до галузі науки або наукової школи різні автори в своїх дослідженнях віддають перевагу або економічним, або правовим аспектам в процесі аналізу соціального сирітства та відповідно до цих уподобань роблять висновки про причини, що його породжують, чинники та положення, що допомагає його розвитку. Однак, будучи надзвичайно гострою і складною соціальною проблемою, соціальне сирітство може бути досліджено тільки комплексними науковими методами. Соціологічні методи дозволяють здійснити такий комплексний підхід до дослідження.

На сьогоднішній день сирітство, як і раніше, залишається гострою і нагальною проблемою інституту дитинства в Україні. Для більшості дітей даної категорії «будинком» є спеціалізована установа (інтернат, дитячий будинок, будинок дитини, соціальний притулок, соціально-реабілітаційний центр), яка строго регламентує розпорядок дня дитини, організує її діяльність, обмежує контакти зі старшими і однолітками. Виховання дитини

за межою родини призводить до невітшних наслідків, що зачіпають особистісні якості, психічні, соціальні якості дитини, слабка сформованість яких стає причиною невідповідності випускника до життя в соціумі.

Дослідження, які були проведені в багатьох куточках планети, показують, що розвиток дитини за межами родини йде по особливому шляху, тому у неї формуються незвичні унікальні риси характеру, особистості, поведінки, про які найчастіше не можна сказати, погані вони або хороші.

«Найважливіший пункт соціальної політики держави – це надання допомоги тим дітям, що живуть без батьків з різноманітних причин» (Мордань, 2015, с.47).

«Сирітство - це соціальне явище, спричинене появою в суспільстві дітей без батьків та дітей, які залишились без піклування батьків через позбавлення батьківських прав, визнання батьків недієздатними або зниклими безвісти у встановленому порядку» (Комарова та Пеша, 2006). Сюди також входять діти, батьки яких не позбавлені батьківських прав, але не турбуються про своїх дітей. Як соціальне явище сирітство існувало з часів людства. На жаль, сирітство є невід'ємною частиною цивілізації. Стихійні лиха, війни, епідемії та інші причини завжди приводили до смерті батьків, залишаючи дітей сиротами.

Вчені виділяють два основних типи сирітства:

- повне сирітство. Діти стають повноцінними сиротами внаслідок смерті або втрати батьків;
- соціальне сирітство. У випадку соціального сирітства батьки дітей живі, але з різних причин вони не виконують своїх обов'язків. Ці діти, на жаль, створюють одну з основних категорій серед неблагополучних дітей (Артюшкіна, 2002, с.18).

Отже, соціальні сироти - це діти, у яких є біологічні батьки, але вони не піклуються про дітей та не піклуються про їх виховання. Як вказує Є. М. Рибінський, соціальне сирітство - це «усунення або неучасть значної

кількості осіб у виконанні своїх батьківських обов'язків (спотворення батьківської поведінки)» (Рыбинский, 2004, с.23).

На соціальних сиріт впливає сім'я, як правило, неблагополучна. Вони розуміють всю складність сімейного неблагополуччя, обстановка в такій сім'ї ніяк не підходить для повноцінного виховання дитини. Проте, діти не перестають прагнути до своїх батьків, шукають виправдання їх асоціальної поведінки. У таких дітей формується помилкове враження про оточуючих людей, замкнутість, озлобленість, соціальне відчуження.

В якості основної причини соціального сирітства можна висунути трансформацію ціннісних орієнтацій. Тобто подружжя все більше прагне до задоволення потреб у самоактуалізації, саморозвитку та самовдосконаленні за межами сім'ї, крім того, відзначається невідповідність стереотипів чоловічої та жіночої ролей. Кризу освітніх структур і установ сімейного відпочинку і дитячого дозвілля слід розглядати в якості найбільш значущих передумов дитячого неблагополуччя. Особлива увага в рамках даного напрямку приділяється концепціям сімейного неблагополуччя, що стверджують, що основним «постачальником» дітей-сиріт є неблагополучна сім'я. Прихильники даного напрямку, як правило, не дають чіткого формулювання факторів, що обумовлюють сирітство, обмежуючись розглядом різних типів неблагополучних сімей: маргінальної, кризової (М. Мацковський); соціально дезадаптованої (В. Солодніков); неповної, що розпалася (У. Гуд); псевдосолідарної, педагогічно неспроможної, асоціальної (М. Буянов); педагогічно запущеної (В. Краснова).

Аналіз літератури дозволив виділити основні чинники зростання чисельності «соціальних сиріт»:

- матеріальні і житлові проблеми батьків;
- сімейне неблагополуччя;
- соціальне неблагополуччя. Воно проявляється в нестабільності і розпаді сімейних відносин, родинних зв'язків, в зниженні життєвого рівня і погіршенні умов утримання дітей, зміні ціннісних орієнтирів і ослабленні

виховних функцій сім'ї. Все це призводить до бездоглядності та бродяжництва дітей, скоєння ними антигромадських вчинків і правопорушень, пияцтва, наркоманії, жорсткості та насильства в сім'ї;

- деградація інститутів материнства і батьківства (перевага віддається співжиттю, позашлюбної народжуваності);

- падіння моральних підвалин, деградація особистості одного або обох батьків (алкоголізм, наркоманія і т.д.);

- відсутність соціальної зрілості і відповідальності в суспільстві;

- відсутність своєчасної допомоги сім'ї з боку держави в кризових ситуаціях.

Звичайно, далеко не завжди дитяче неблагополуччя пов'язано саме з матеріальною незабезпеченістю сім'ї або місця, де дитина виховується і соціалізується. Чи не ідентичні випадки, коли наявність досить стійкого соціально-економічного статусу не гарантує відсутність проблем з вихованням. І в родині, і в сімейному інституті дитина може відчувати позбавлення, неухвагу з боку дорослих, нести тягар напруженої міжособистісної взаємодії з членами сім'ї або особами з ближнього оточення і т.д. Але при всьому цьому поза сім'єю дитина спочатку позбавлена умов, які формують саму можливість нормальної соціалізації.

Неблагополуччя дітей, як тих, що живуть в сім'ї, так і тих, що втратили зв'язок з нею, пов'язане з порушенням процесу соціалізації. Сім'я або сімейний інститут не завжди справляються зі здійсненням своїх функцій по відношенню до дітей, задоволенням основних потреб дитини; в зв'язку з цим члени сім'ї (близьке оточення дитини) як агенти первинної соціалізації втрачають свою значимість. В результаті спотворюється передача соціального досвіду від батьків (вихователів) до дітей, що робить негативний вплив на процес інтеграції дітей у суспільство. Всі ці фактори сприяють формуванню особливої групи дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальний стан і умови соціалізації яких відрізняються від становища дітей, які виховуються в родині в нормальних умовах.

Феномен соціального сирітства зв'язується з двома факторами: кризою сім'ї та соціально-економічною нестабільністю в суспільстві. Ці фактори утворюють коло причин появи соціальних сиріт:

- соціальна дезорганізація сімей;
- матеріальні та житлові проблеми батьків;
- погані відносини між батьками;
- слабкість моральних підвалин;
- негативні явища, пов'язані з деградацією особистості дорослої людини (алкоголізм, наркоманія, злісне ухилення від обов'язків із виховання дитини).

Необхідно актуалізувати питання про фактори, що обумовлюють масштабність сирітства в сучасному українському контексті. З позиції рівневого підходу можна виділити і проаналізувати такі рівні:

- індивідуальний рівень, представлений факторами, що пов'язані з девіантною поведінкою батьків (алкоголізм, наркоманія, прояв насильства);
- ціннісний рівень, пов'язаний з трансформацією ціннісних орієнтацій населення. До факторів даного рівня можна віднести такі, як «рання вагітність», «народження дітей поза шлюбом»;
- інституційний рівень, який визначається недостатньо ефективним функціонуванням інститутів сім'ї, виховання, освіти (відсутність оформленої структури ролей, розрив сімейної єдності, нерозвиненість дозвільної сфери).

«Глибинні процеси, які породжують соціальне сирітство і йому супутні, можуть бути досліджені, на наш погляд, в рамках теорії соціального виключення (ексклюзії)» (Терновець). Соціальна ексклюзія дітей-сиріт в аспекті їх соціалізації розглядалася в працях зарубіжних авторів: Е. Гідденс, Т. Парсонс, Дж. Мід, Ч. Кулі, А. Маслоу, К. Роджерс, Н. Смелзер, П. Бергер, Т. Лукман та ін. Припускається, що саме неуспішна соціалізація, особливо на її ранній стадії, є однією з найважливіших причин соціальної ексклюзії. Доказом того є адаптивна сутність процесу соціалізації. Перша сторона процесу – засвоєння соціального досвіду – це характеристика того, як

середовище впливає на людину; друга його сторона – характеризує момент впливу людини на середовище за допомогою відносин, діяльності та спілкування. Саме ці феномени, концентруючи формування особистості в динамічному соціальному житті, фіксують не просто пасивне його прийняття, але припускають активність індивіда в застосуванні перетворюючого досвіду, мобілізацію суб'єкта на побудову певної стратегії організації і самоорганізації в рамках структурної моделі соціуму.

Чинники та умови, що сприяють успіху або невдачам соціалізації на особистісному рівні, заслуговують на особливу увагу при розробці методів дослідження соціальної ексклюзії дітей-сиріт. Оцінити як теоретично, так і емпірично стан соціалізації на рівні індивіда та соціальних груп досить важко. Це викликано рядом наступних причин.

По-перше, відсутні критерії соціалізованості людини, а саме відсутні кількісні параметри, що вимірюють цей процес. Процес соціалізації глибоко індивідуальний і протікає протягом всього життя людини, у взаємозв'язку складних факторів, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними передумовами, в залежності від внутрішніх джерел людини, зовнішнього середовища і т.д.

По-друге, важко оцінити ефективність соціальних механізмів в суспільстві через широту його функціонування, наявності в ньому різноманітних інститутів і каналів соціалізації і стану, в якому вони знаходяться.

По-третє, процес соціалізації знаходиться в стані постійної динаміки. Бажання зафіксувати рівень соціалізованості передбачав би його вивчення в стані статус-кво.

По-четверте, процес інтеграції індивіда має типові для представників тієї чи іншої соціальної групи риси, як і інші соціальні характеристики, які слабо помітні або невлічимі взагалі на рівні особистості (Кузьмін).

В Україні кількість соціальних сиріт суттєво перевищує кількість біологічних сиріт (Терновець, 2012, с.63). Відсотки з загальної кількості

дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування власне дітей-сиріт, за даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, незначний (за різними даними 8-10%). Ця ситуація викликає стривоженість в когорті соціальних працівників, вчених, суспільства, тому що вона є свідченням функціональної неспроможності десятків тисяч сімей опікати та виховувати власних дітей. Як правило, батьків позбавляють прав виховувати власних дітей, внаслідок їх психологічної, соціальної або фізичної неспроможності виконувати батьківські обов'язки, саме державні органи опіки і піклування. Особи, які ведуть соціально небезпечний (девіантний) спосіб життя, а саме зловживають алкоголем, наркотиками, звичайно, не можуть забезпечити дитині всі необхідні умови для виховання та розвитку, тому їх позбавляють батьківських прав. Якщо життю та здоров'ю дитини загрожує подальше спільне проживання з девіантними батьками, на жаль, цей крок є необхідним. Подальша опіка та виховання над такими дітьми лягає на плечі держави.

Закон України «Про охорону дитинства» подає юридичне визначення категорій «діти-сироти» і «діти, позбавлені батьківського піклування. Що стосується дітей, які не виховуються батьками, – то це діти, батьки яких:

- 1) позбавлені батьківських прав;
- 2) батьки не позбавленні батьківських прав, проте дітей у них відібрано;
- 3) визнані безвісти відсутніми;
- 4) визнані недієздатними;
- 5) оголошені померлими;
- 6) знаходяться в місцях позбавлення волі;
- 7) на час слідства перебувають під вартою;
- 8) розшукуються органами внутрішніх справ через ухиляння від сплати аліментів;
- 9) знаходяться незрозуміло де (відомості про їхнє місцезнаходження відсутні);

10) не мають можливість виконувати батьківські обов'язки через тривалу хворобу;

11) батьки яких невідомі».

До причин сирітства відносять:

- 1) погіршення матеріального становища населення;
- 2) соціально-економічне розшарування населення;
- 3) міжнаціональні конфлікти;
- 4) поява біженців;
- 5) урбанізація;

На жаль, всі вище перераховані фактори характерні для багатьох країн світу. Вони згубно впливають на сім'ю, в результаті чого збільшується кількість неповних сімей, знижується рівень народжуваності, з'являються діти-біженці, діти-бомжі, діти-ізгої.

Отже, сирітство як соціальне явище характерне будь-якому суспільству, навіть самому гуманному, багатому і цивілізованому. До цього явища не можна звикнути. Збільшення кількості соціально осиротілих дітей, їх пристрій і подальше виховання – актуальна проблема для сучасного суспільства.

1.2 Сирітство в Україні як соціальне явище та його розповсюдження у сучасному суспільстві

На сьогоднішній день в українському суспільстві існує велика кількість соціальних проблем. Сирітство – одна з них. За даними Держкомстату України, в 2019 році в країні налічувалося майже 90 000 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Л. І. Слюсар в науковій статті «Сучасний стан проблеми соціального сирітства в Україні та шляхи її вирішення» надала статистику чисельності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні у 2004-2013 рр. (рис. 1.1.).

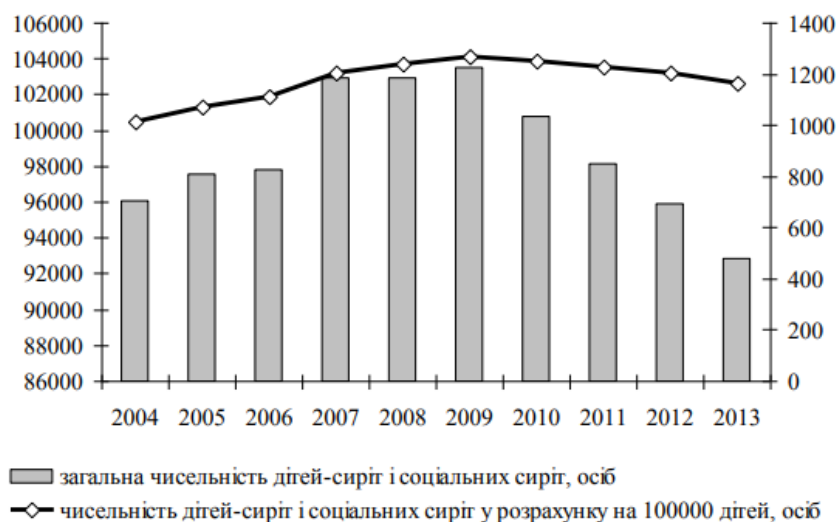

Рис.1.1. Абсолютна та відносна чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні у 2004-2013 рр., осіб (станом на 1 січня) (Слюсар, 2014, с.470).

В іншій статті, автор якої О.С. Прокопенко представлена статистика кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування протягом 2010–2016 років (Прокопенко, 2018, с.10).

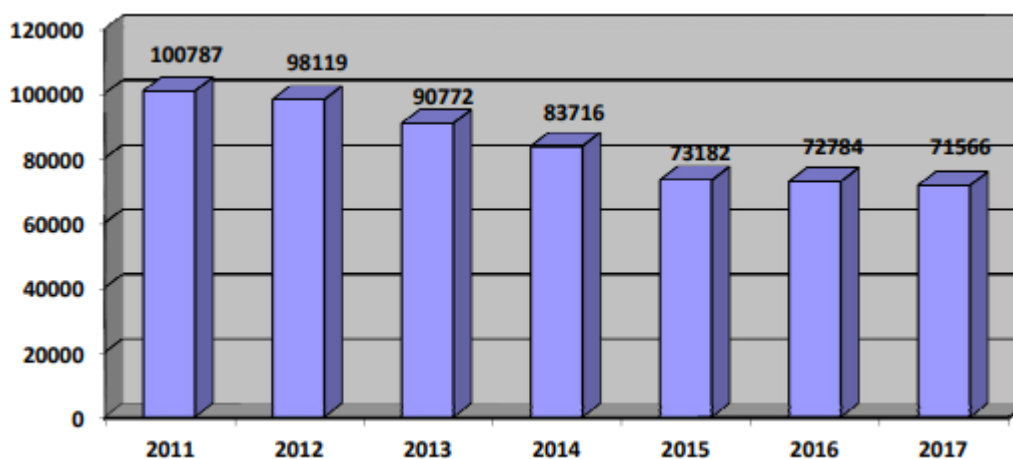

Рис.1.2. Загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування протягом 2010–2016 років.

31 грудня 2018 року в Україні на обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, знаходився 70 491 дитина. З них 22 126 дітей-сиріт та 48 365 дітей, позбавлених батьківського піклування.

У сімейних формах виховання – 64 709 дітей (опіка – 50 766, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу – 13 943). За віком дітей-сиріт статистики не ведуть.

Міністерство соціальної політики України констатує, що за період з 2008-го по 2017 рік в Україні усиновили понад 27 тисяч дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, в сучасних умовах кількість дітей, які залишилися без піклування батьків, дуже велика.

Назвати всі причини сирітства досить важко, оскільки цієї проблемою займаються вчені різних областей наук (медики, психологи, соціологи, педагоги і багато інших) і вона до кінця не досліджена.

Однак три основні причини такого явища можна назвати:

1. Батьки (найчастіше мати) самі відмовляються від своєї неповнолітньої дитини. Але, з юридичної сторони це-правовий акт, тому батьки можуть забрати дитину знов у родини протягом 3 місяців після відмови від неї.
2. Примусове вилучення дитини з родини, коли батьків позбавляють батьківських прав для захисту інтересів дитини. Це трапляється з неблагополучними сім'ями, в яких батьки зловживають алкоголем, наркотики або недієздатні і т. п.
3. Смерть батьків унаслідок погодних катаклізмів, боюових дій, тощо.

Найбільшу важливість в сучасних умовах набувають причини появи соціальних сиріт, методи та шляхи вирішення проблеми, дослідження соціально-інституційного аспекту проблем соціальної адаптації, соціального захисту, соціальної підтримки дітей-сиріт як щодо самостійної групи населення, аналіз соціального змісту сирітства, дослідження положення і соціальних перспектив цієї соціальної групи, вирішення питання про соціальний захист дітей-сиріт.

Причини соціального сирітства різні. Теоретичне пояснення даних причин дають різні теорії девіації, так як батьки, відмовляються виховувати

своїх дітей – це девіантні батьки, а діти, які виростили в умовах депривації, зазвичай є соціально дезадаптованими, що веде до різних відхилень у поведінці.

Дослідження впливу депривації на розвиток дітей почали проводитися у другій половині XX століття. Негативні наслідки порушених відносин з матір'ю були вперше обґрунтовані в теорії об'єктних відносин (Р. Фейербейн, Д. Віннікот, М. Клайн, М. Балінт). Найбільш відомі сучасні послідовники М. Малер і О. Кернберг багато в чому відійшли від головних положень класичного психоаналізу. Центральним для нормального психічного розвитку дитини прихильники теорії об'єктних відносин вважають не задоволення інстинктів і потягів, а встановлення задовільних відносин з найближчим оточенням.

Дж. Боулбі і М. Ейсворт – творці і розробники теорії прихильності розглядали потребу в прихильності як біологічну вроджену потребу, обґрунтовуючи це положення дослідженнями з приматами. Одне з центральних понять даної теорії – робоча модель (working model), на основі якої відбувається взаємодія дитини зі світом. Вона включає модель себе і близької людини (Я – Інший), при цьому сприйняття себе визначається тим, як мене сприймає об'єкт прихильності. Глибинна пам'ять зберігає образи і зразки поведінки з близькими людьми, які постійно повторюються в ситуаціях взаємодії з іншими людьми. Стійкість схем поведінки, отриманих у відносинах з матір'ю, багато в чому пояснює ті кризи, які неминуче виникають у дітей при адаптації в замісній сім'ї. Необхідний новий, досить тривалий досвід позитивних відносин, щоб колишні схеми перебудувалися.

Якщо теорія прихильності розвивалася на ґрунті психоаналітичного напрямку, то на теорію депривації значний вплив зробив когнітивно-біхевіоральний напрямок в психології. Бідний і одноманітний зворотний зв'язок веде до пасивності, так як сприяє формуванню уявлення про світ як неконтрольоване, а про себе як про того, що не може вплинути на власне життя.

За справедливим визначенням М. Д. Нікандрова, «головна причина соціального сирітства – втрата загальної мети, в ціннісному вакуумі».

О. І. Дубініна, Л. А. Сатарова відзначали, що «до ситуацій, при яких діти, залишаються без піклування батьків, можна віднести наступні:

- відсутність батьків або позбавлення їх батьківських прав;
- обмеження їх в батьківських правах;
- визнання батьків безвісно відсутніми;
- визнання батьків недієздатними (обмежено дієздатними);
- оголошення їх померлими;
- відбування покарання в установах, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі, знаходження в місцях утримання під варту;
- ухилення батьків від виховання дітей або від захисту їхніх прав та інтересів;
- відмова батьків взяти своїх дітей із виховних, лікувальних установ, закладів соціального захисту населення та інших аналогічних установ» [30].

Як відомо, сім'я є найважливішим середовищем соціалізації людини. Принципово важливу роль сім'ї в соціалізації дитини встановлює в своїх працях основоположник соціології О. Конт. Він стверджував, що для успішної соціалізації індивіда (дитини, дітей-сиріт), в процесі придбання якостей, необхідних для служіння людству, дитина повинна виховуватися в сім'ї або тими, хто її замінює. Сім'я – це соціальний інститут, який є посередником між індивідом (дитиною) і родом в цілому. Основне призначення сім'ї, за О. Контом, – служіння вихованню молодого покоління. Саме сім'я готує майбутнє суспільство і продовжує життя справжнього суспільства через підростаюче покоління. О. Конт стверджував, що гарантія нормального розвитку суспільства відповідно до прийнятих традицій і норм, залежить від того, де і як виховується і соціалізується дитина. Для О. Конта нормальне і природне середовище виховання дитини, майбутнього громадянина – це сім'я.

В сім'ї людина вчиться жити не тільки для себе, але і для інших, долаючи природний егоїзм. Свої соціальні якості, за твердженням О. Конта, індивід набуває, перш за все, в сім'ї. Будучи найбільш стабільним осередком суспільства, даний соціальний інститут виконує найважливіші функції: збереження культурної спадщини, соціалізації, узгодження устремлінь різних поколінь, підтримки рівноваги між традицією і новаторством в цілому.

Згідно з трактуванням Герберта Спенсера, англійського філософа і соціолога, соціальні інститути забезпечують перетворення асоціальної за природою людини в соціальну істоту, здатну до спільних колективних дій. Процес соціалізації пов'язаний з такими соціальними інститутами, як домашні, обрядові, професійні, промислові, політичні, церковні. Вони утворюють систему самоорганізації спільної діяльності людей. Найважливіші серед «домашніх» інститутів – сім'я і шлюб, які показують включеність людей у різні форми життя, пов'язані з міжіндивідуальними відносинами.

Дитинство – період формування соціальної істоти і розвитку в дитині тих якостей, які необхідні в суспільстві, тому сенсополагаючим процесом його є навчання соціальному житті. Спочатку дитина – егоїстична і несоціальна істота. Виховання повинно зробити з дитини особистість, здатну вести моральне і соціальне життя в суспільстві. Тут не можна переоцінити роль сім'ї, яка є, соціально-інтегруючим фактором, що оберігає індивіда від почуття соціальної ізоляції. Сім'я – одна з тих соціальних груп, включеність в які визначає ступінь соціальної інтеграції індивіда і успішність його соціалізації. Як аргумент соціолог Е. Дюркгейм переконливо демонструє, що схильність до суїциду назад пропорційна ступеню інтеграції тих соціальних груп, в які входить індивід (Дюркгейм, 1912, с.64); на перше місце серед таких груп Дюркгейм ставить сім'ю.

Соціально-детермінуючим інститутом вважає сім'ю і школа структурного функціоналізму, коли торкається питань соціалізації дітей і інтеграції індивідів в соціальну систему.

Процес адаптації дитини відбувається через оволодіння особистістю певними символами культури, нормативними структурами, в результаті чого спостерігається прилучення до сучасних знань. Тут основним інститутом соціалізації стає сім'я, яка здійснює процес передачі соціального досвіду, результатом чого стає адаптація до соціального середовища і інтеграція індивіда в суспільство.

Попередньо узагальнюючи результати різнобічних і багатоаспектних досліджень феномена сім'ї, необхідно інтерпретувати ті положення, які є базовими у сучасній соціології.

Отже, в процесі отримання дитиною навичок, необхідних для повноцінного життя в суспільстві, беруть участь різні соціальні інститути, серед яких істотну роль відіграє сім'я. Вона являє соціальне середовище, що повідомляє дитині певний соціальний статус і соціальну роль. Мимоволі дитина стає членом тієї чи іншої соціальної групи.

В процесі соціалізації, засвоєння соціальних якостей, властивостей, цінностей, знань і умінь, характерних для даної соціальної групи, діти засвоюють приписувані їм соціальні статуси і виконують очікувані від них соціальні ролі. Таким чином, основи соціалізації дитини, закономірно зумовлені і забезпечені внаслідок її виховання в соціальній групі, до якої належить сім'я.

У сім'ї дитина засвоює соціальні і культурні норми, моделі поведінки, особливості ведення побуту, розподілу прав і обов'язків, сприймається модель сімейної організації. Діти-сироти, втрачаючи батьківське піклування, відповідно позбавляються не лише можливості проживати з батьками, але і робочого середовища соціалізації. Велика частина дітей-сиріт в Україні виховується в інтернатах та дитячих будинках. Специфіка виховних установ закритого типу характеризується наявністю жорсткої дисципліни, регламентацією діяльності дітей, особливою системою міжособистісних відносин як всередині колективу вихованців, так і між вихователями і дітьми.

Перебування дітей в дитячих сирітських установах – процес досить складний і важкий для маленької людини. У дитини, що виховується в дитячому будинку, практично немає особистого простору. З деякою часткою умовності особистим простором можна вважати фрагмент стіни над ліжком, який дитина вільна прикрасити на власний розсуд, і тумбочку з особистими речами, порядок і вміст якої контролюється вихователем.

Життя в дитячому будинку змушує дітей постійно перебувати «на публіці». У більшості випадків, навіть саме планування приміщень дитячого будинку не передбачає наявності тут якоїсь власної території з чітко позначеним «персональним» простором, доступ до якого може мати тільки дитина. Жорстко регламентований в такому закладі і режим проживання, пунктуально визначає, коли його мешканцям слід вставати, приймати їжу, грати, вчитися, спати і т.д. і не дозволяє враховувати індивідуальні особливості дитини.

Іншими словами, проживання дитини в дитячому сирітському закладі не виключає для дитини можливість самостійно регулювати порядок контактів із зовнішнім світом, співвідносячи їх відповідно до власних потреб. Це може перешкоджати формуванню і розвитку виборчих здібностей, які роблять людину унікальною особистістю, індивідуальністю. Розвивається розуміння дитиною динаміки власних станів. Постійне перебування в системі вимушених контактів спотворює межі особистого простору дитини, що робить принципово неможливим вихід дитини у власний світ для відновлення психоемоційного ресурсу.

Організація життя в дитячому будинку передбачає необхідність виконувати чітко окреслені соціальні ролі, серед яких превалює роль вихованця. Перебуваючи в рамках цієї ролі, дитина втрачає здатність до прояву власної індивідуальності, що не дозволяє їй в подальшому будувати саме власне життя, на основі своїх власних особистісних ресурсів.

Наряду з внутрішніми, існують і зовнішні труднощі для успішної соціалізації. До найбільших деформацій зв'язків з соціумом призводить

втрата «базової довіри до світу» в зв'язку, з чим переривається розвиток таких характеристик особистості, як самостійність, ініціативність, соціальна компетентність, вміння працювати і т.п.

Причини виникнення труднощів входження дитини в систему соціальних відносин можуть бути різноманітними, але перш за все вони пов'язані з неадекватним сприйняттям дітьми-сиротами тих вимог, які диктує їм їх оточення. Певні специфічні риси в поведінці та розвитку дітей, які виховуються в дитячих будинках, зберігаються у них не тільки протягом усього перебування в установі, а й в подальшому дорослому житті.

Можемо погодитися з думкою українських вчених Н. Комарова та І. Пеша, про те що «причина неуспішної соціалізації вихованців інтернатних закладів в майбутньому полягає у специфіці умов утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В подальшому це характеризується, наступними факторами [14].

Рис. 1.3. Фактори, які сприяють неуспішній соціалізації вихованців інтернатних закладів.

У підсумку, велика частина випускників інтернатів, отримавши свободу дій, починає вести асоціальний спосіб життя. Дослідження Н. Комарова показує, що «кожен п'ятий вихованець після випуску з інтернатів стає безхатьком, кожен другий вдається до протиправних дій, стає злочинцем, кожен сьомий бажає покінчити життя самогубством та здійснює спробу суїциду. Державний механізм соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування, у багатьох випадках явно не спрацьовує» (Комарова та Пеша, 2006, с.27). Це є серйозною суспільною проблемою, яка потребує вирішення.

Для подолання сирітства необхідна активна реалізація державних програм сімейного виховання дітей-сиріт. До сімейних форм виховання в Україні належать: прийомна сім'я, опіка, усиновлення, дитячий будинок сімейного типу.

Усиновлення є найдавнішим інститутом сімейного права. Важко встановити, в який момент з'явилися основні форми усиновлення. Усиновлення - це усиновлення усиновлювачем дитини дитини як сина чи дочки, яке ґрунтується на рішенні суду. Усиновлення дитини відбувається в інтересах її інтересів для забезпечення гармонійних та стабільних умов життя. Якщо дитина усиновлена, вона втрачає статус сироти і, відповідно, не отримує державної допомоги. Встановлення опіки та піклування - це влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ю громадян, які перебувають в основному у сімейних стосунках з цими сиротами чи дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою захисту їх прав та інтересів, а також як забезпечення їх розвитку, виховання, освіти. Опікун призначається органами опіки та піклування. Він повинен виховувати і розвивати дитину, захищати її права. Опікун також контролює збереження та використання рухомого чи нерухомого майна неповнолітнього, але він не має права розпоряджатися цим майном. У такій формі влаштування дітей-сиріт вони зберігають усі права та пільги,

передбачені законом, але опіка можлива лише в тому випадку, якщо хтось із кровних родичів погодиться виховувати дитину.

Інститут прийомної сім'ї був запроваджений в Україні порівняно недавно, хоча така форма влаштування дітей-сиріт є пріоритетною і широко поширеною у багатьох країнах (США, Нідерланди, Австралія та інші) (Капська, 2011, с.54). Прийомна сім'я - це сім'я, яка добровільно взяла 1 - 4 дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування для виховання та спільного проживання.

Держава не тільки офіційно оголосила про можливість створення прийомних сімей в Україні, а й надала певні права та фінансові гарантії їх існування. Так, згідно з Положенням про прийомну сім'ю, фінансування утримання дітей у прийомній сім'ї гарантується державою і здійснюється за рахунок місцевого бюджету: щомісяця надаються кошти для прийомних дітей, виходячи із природних норм її забезпечення, на придбання одягу та взуття, ліків, предметів особистої гігієни, іграшок, книг, інвентарю та обладнання, для культурно-масових робіт, а також коштів на оплату комунальних послуг згідно з нормами та тарифами, що діють в районі, в пропорційно кількості прийомних дітей.

При цьому дитина зберігає статус сироти і, відповідно, усі пільги, що надаються державою. Прийомні батьки не усиновляють дітей як кровних родичів, але забезпечують сімейне виховання дітей-сиріт.

Соціально-педагогічні умови виховання дітей у прийомних сім'ях вимагають відповідної підготовки потенційних прийомних батьків, здійснення соціальної підтримки прийомних батьків. Обов'язковою умовою створення прийомної сім'ї є відповідна психолого-педагогічна підготовка та освіта прийомних батьків, яка готує їх до можливих труднощів адаптації дітей.

Таким чином, прийомна сім'я виконує функції, подібні до функцій, які надає біологічна сім'я: освітню, комунікативну, регуляторну, економічну, забезпечуючи дітей-сиріт необхідними емоційними контактами та

природністю процесу виховання, тим самим компенсуючи материнську похідність у дитини.

Своєрідною прийомною сім'єю є дитячий будинок сімейного типу. Це окрема сім'я, що утворюється на прохання подружжя (або особи, яка не перебуває у шлюбі), де виховуються та проживають разом 5–10 дітей-сиріт та дітей без батьків. Функціонування дитячих будинків сімейного типу забезпечує сімейний догляд за великою кількістю дітей порівняно з прийомною сім'єю.

На основі досвіду, набутого в догляді за сиротами та наукових досліджень, державні органи визначили пріоритетні сімейні форми влаштування дітей-сиріт. Якщо дитина втрачає батьківське піклування, відповідний орган опіки та піклування вживає комплексних заходів щодо розміщення дитини в сім'ї громадян України - для усиновлення, опіки чи піклування, в дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях. Дитина може бути влаштована до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми підпорядкування та власності, якщо з якихось причин немає можливості влаштувати її в сім'ю.

Державна політика повинна бути спрямована на влаштування дітей-сиріт у сім'ю, фінансову та соціальну підтримку прийомних сімей. Держави також повинні сприяти щорічному збільшенню кількості прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу. Також існує потреба у більш енергійній пропаганді сімейних форм влаштування дітей-сиріт серед населення.

Отже, можна зробити висновок, що проблема сирітства в Україні є досить гострою, а економічні, культурні та психологічні детермінанти її розвитку є головними. «Для подолання цієї соціальної проблеми необхідно вдосконалити роботу з профілактики сирітства, перш за все, збільшити соціальну підтримку сімей, які опинились у складних фінансово-побутових умовах; формувати найвищий культурний та духовний рівень у суспільстві, зробивши основний акцент на сімейних цінностях як пріоритет; динамічно поширювати серед населення сімейні форми влаштування дітей-сиріт. Це

сприятиме підтримці та розвитку сімейних форм дітей-сиріт як основи їх успішної адаптації та соціалізації» (Яковлева, 2011, с. 210).

1.3 Характеристика психолого-педагогічних особливостей дітей-сиріт

Дитина-сирота занурена в світ відносин між людьми, в якому кожна людина грає не одну, а велику кількість ролей. Згідно з поглядами функціоналістів, зокрема, соціолога Толкотта Парсонса, засвоєння соціальних ролей є частиною процесу соціалізації особистості, неодмінною умовою «вростання» людини в суспільство собі подібних (Парсонс, 1996, с. 448). Одне з найважливіших завдань соціалізації - формувати у людей, що вступають у суспільство, з почуттям вірності системі. Людина інтегрує у свідомість загальні цінності в процесі спілкування з «значущими іншими».

Експерти виділили ряд факторів, які негативно впливають на адаптацію дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків у суспільстві:

- відсутність вибору професії відповідно до інтересів та схильностей учнів;
- завищена або занижена самооцінка;
- зниження критичності, що робить особистість нечутливою до зауважень інших та збільшує ризик прийняття неправильного рішення;
- нездатність побудувати модель поведінки у складних ситуаціях (реалізувати та оцінити ситуацію, шукати різні шляхи вирішення складної проблеми);
- нестача фінансових ресурсів;
- неможливість розраховувати на власні сили, постійна надія на чийсь допомогу;
- неможливість узгодити власні інтереси з інтересами колективу.

Ці фактори дозволили експертам виділити такі відповідні напрямки роботи зі студентами з числа дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків:

- духовно-моральне виховання;
- профілактика алкогольної залежності та наркоманії;
- формування навичок здорового способу життя, залучення до занять фізичною культурою та спортом та розвиток здатності культурно проводити дозвілля;
- навчання побутовим навичкам (планування бюджету, обслуговування кімнат у гуртожитках, будинках, приготування їжі тощо);
- розвиток комунікабельності, доброзичливості;
- мотивація до праці;
- формування навичок самостійного вирішення життєво важливих проблем.

Через те, що соціальних контактів у дітей-сиріт замало процес їх соціалізації важкий. Важливою стороною, яка забезпечує адаптацію учня в колективі, є спілкування. Важливий етап для соціального розвитку учня має процес формування його ціннісних орієнтацій, які показують внутрішню основу відносин людини до цінностей матеріального і духовного порядку. Фактори виникнення труднощів входження учня в систему соціальних відносин абсолютно різні. По-перше, це виходить через неадекватне сприйняття дітьми-сиротами вимог, які надає навколишній соціум.

У них думка про різні соціальні ролі часто буває погане, а значить, і засвоєння тієї чи іншої ролі дитиною, підлітком, які залишилися без піклування батьків, складне і вимагає індивідуального педагогічного впливу.

Сироти та діти, які залишились без піклування батьків, повинні вирішувати власні проблеми, захищати свої права та виходити зі складних життєвих ситуацій. Цього можна дізнатись лише шляхом підвищення юридичної грамотності, використання соціальної, психологічної та дружньої підтримки людей, які можуть надати їм компетентну допомогу, зокрема - соціального педагога.

У дітей, які проживають в інтернатах, спостерігається не просто затримка розвитку або недорозвинення особистісних пухлин, а формування

принципово інших механізмів, за допомогою яких дитина адаптується до життя в них. Це пов'язано з порушенням емоційних та комунікативних зв'язків з матір'ю та родичами, а також тим, що проживання в інтернаті не вимагає від дитини виконання функцій, які вона виконує або повинна виконувати в сім'ї. Сироті особливо важко оволодіти роллю сім'янина. Сироти мають як загальні риси, загальні для всіх дітей, так і деякі унікальні. Л. М. Шипіцин та ін. зауважимо, що «наслідками сирітства є шкода для психічного та соціального розвитку дитини, позбавленої батьківського піклування» (Шипіцина, 1997, с.87). У сиріт загальний психічний тонус знижений, порушені процеси саморегуляції, домінує погіршення настрою. Вони стривожені і невпевнені в собі, знижують емоційні та когнітивні взаємодії і, як результат, гальмують інтелектуальний розвиток.

Причини розладів фізичного та психічного здоров'я дітей-сиріт різні. Оскільки більшість дітей в інтернатних закладах мають негативну спадковість, зокрема, різні шкідливі звички, кількість дітей-сиріт із вродженою психічною та неврологічною патологією постійно зростає. Саме у дітей цієї категорії більше шансів мати вроджені фізичні та психічні вади через зачаття батьками у стані сп'яніння або використання матері для переривання вагітності. Крім того, дітей, які перебувають у дитячих будинках, охоплює психопатологічна спадковість, насамперед розумова відсталість, шизофренія.

В особливо поганому стані опиняються діти-сироти з відставанням у психічному розвитку, які не забезпечені необхідною медико - психологічною допомогою: вони повністю знаходяться у владі адміністрації спеціальних установ і медико - педагогічних комісій. У той же час вибірккові обстеження показують, що невірна оцінка інтелектуальних відхилень у цих дітей досягає 50-90%.

Патогенним фактором у дітей-сиріт є комплекс соціальних, педагогічних і психологічних впливів в колишніх батьківських сім'ях. Для соціального сирітства характерні бездоглядність і гіпоопіка. Актуальна

проблема жорстокого поводження з дітьми (фізичне, сексуальне, емоційне насильство).

Відсутність батьківської любові, недоїдання, катування призводять до відходу з будинку.

Результатом є ознаки сенсорної та соціальної депривації, розумова відсталість, ознаки порушення функції мозку з неврологічними розладами, енурез, когнітивні порушення, емоційна нестабільність, схильність до брехні. Але найпотужнішим патогенним та дезадаптивним фактором є відсутність батьківської сім'ї з відповідною організацією життя, з властивим лише біологічним рівнем спілкування з родичами, і особливо з матір'ю. Відділення дитини від батьків призводить до розвитку так званих деприваційних психічних розладів, які залежать від часу, коли дитина відокремлюється від матері. У ранньому дитинстві депривація призводить до ранніх порушень розвитку (відставання в цілому та розвитку мовлення, недостатній розвиток дрібної моторики та міміки), потім виявляються емоційні розлади у вигляді загальної зв'язності почуттів з частою схильністю до страхів і тривоги, поведінкові розлади (часті реакції активного та пасивного протесту та відмови, відсутність відчуття дистанції у спілкуванні або, навпаки, труднощі в контакті). Ці характеристики в основному стосуються соціального сирітства.

3. Фрейд розвиває думку про те, що розлука з матір'ю змушує дитину гостро переживати свою безпорадність, викликає у неї повторно емоцію страху, в результаті чого це переживання фіксується, вступає в зв'язок з якимось зовнішнім об'єктом і переходить в фобію (Фрейд, 1990, с.156).

Розлука з матір'ю, починаючи з 2-го року життя, приводить до результатів, які не підвласні реабілітації для особистості дитини, хоча інтелектуальний розвиток нормалізується досить повно. Це пов'язано з тим, що прихильність до дорослої людини є біологічною необхідністю і початковою психологічною умовою для розвитку дитини (Фурманов, 1999, с.

214). Найбільш важливішим дорослим для немовляти при становленні первинного міжособистісного зв'язку є мати.

В останні роки з'явилося поняття «материнська опіка» (maternal care), яке застосовується в неофрейдистській літературі (А. Фрейд, Дж. Боулбі, Р. Сайр). Вони підкреслюють роль матері, її біологічні зв'язки з дитиною, які полягають у розвитку плода, грудному вигодовуванні та гігієнічному догляді, що тягне за собою стимулювання еrogenних зон дитини. А. Адлер, З. Фрейд, Дж. Боулбі, П. А. Шпіц, Й. Лангмайер вивчали розвиток особистості дитини в закритому закладі. На їх думку, сфера спілкування з дорослими дітьми, які виховуються поза сім'єю, характеризується особливою напруженістю, стриманістю, агресивністю. Дослідження важливості материнської допомоги обмежується виявленням відставання в розвитку та психічних аномалій у дітей, які виховуються поза сім'єю (Адлер, 1991, с.515).

Г. Х. Рейнгольд та Н. Бейлі, намагаючись визначити психологічний вплив на дитину «багатолітніх матерів» (багатоматеринства), провели експеримент, в кінці якого діти, якими опікувався один вихователь, показали підвищену соціальну реактивність. Група, в якій працювали чотири вихователі, відставала у розвитку (Божович, 1968, с.519). Автори дійшли висновку, що наявність одного дорослого, який доглядає за дитиною, не робить істотного впливу на її розвиток, якщо такий стан тривав лише три місяці. У закладах денного перебування кількість вихователів не має великого впливу.

В. Бронфенбреннер зазначає, що в СРСР результати навчання в закладах денного перебування не показали шкідливого впливу участі в догляді за дітьми кількох вихователів, забезпечуючи «ретельно продуману систему народної освіти» (Бронфенбреннер, 1976, с. 102).

Педагоги та психологи не вважають стосунки матері та дитини біологічно детермінованими. Біологічно доцільніше, щоб дитина була політропною - мати багатосторонні та стабільні зв'язки з оточуючими дорослими. У дитячому будинку діти можуть розвиватися, якщо педагогічна

робота добре організована, відокремлення від матері не затримує нормальний розвиток дитини, тому необхідно приділяти дитині якомога менше часу. Цей розвиток залежить від кількості та якості вражень, які вона отримує, головним чином у процесі спілкування з дорослими, від оволодіння різними видами діяльності.

Педагоги і психологи встановили, що дитина може відставати в розвитку в перші місяці життя. Потрапивши в сприятливі умови, вона здатна наздогнати однолітків, які виховуються в родині.

«Дитячі будинки зазвичай виховують дітей із сімей, які вирости без батьківського тепла і страждають психічними деприваціями. Припинення депривації в ранньому дитинстві призводить до нормалізації поведінки та загальних інтелектуальних функцій, але можуть бути проблеми з мовним розвитком, навіть якщо депривація була припинена раніше 12-місячний вік» (Забезпечення рівних можливостей та прав дітей у зростаючих ризиках бідності, с.27 -29).

Будь-яка інша зміна звичного соціального середовища може бути травматичною для сироти. Навіть усиновлення, передача в прийомну сім'ю чи прийомну сім'ю спричиняють низку неадаптивних реакцій. Психіка дитини піддається серйозним випробуванням при переведенні зі звичайного закладу в інший, особливо якщо це пов'язано з розлукою з братами та сестрами.

Основним набутим дефектом є затримка та спотворення інтелектуального та особистісного розвитку. У (85-92%) випадках діти із дитячих будинків не мають можливості навчатися за пропонованою середньою школою. Для сиріт характерні інфантильність, повільне самовизначення, незнання та неприйняття себе як особистості, нездатність свідомо вибирати свою долю.

Наведені вище дані дозволяють зробити висновок, що як у розвитку інтелектуальної та афективно-потребної сфер, так і в соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які виховуються поза сім'єю, ми

можемо знайти певну специфіку, яка виявляється у зв'язку мислення, мотивація, поведінкові реакції на зовнішню ситуацію. У дітей, які не виховуються в сім'ї з народження, спостерігаються важкі розлади особистості. Через зміну багатьох людей, які піклуються про дитину і до яких вона прив'язана, дитина втрачає інтерес до соціальних відносин. Вона не асоціює образ дорослого з теплом чи любов'ю. На думку Е. Еріксона, дитина в цьому випадку не формує впевненості у навколишньому світі (Еріксон, 2000, с.72).

Сироти менш успішно вирішують конфлікти у спілкуванні з дорослими, а однолітки більш агресивні, не бажають визнавати свою провину, тобто фактично домінують захисні поведінки в конфліктних ситуаціях.

Сирота в дитячому закладі має можливість спілкуватися з такою ж групою однолітків. Вона не може вільно вибирати співрозмовника, як це може зробити звичайний вихованець навчального закладу. Звичайно, дитина цілком належить до цієї соціальної групи, де відносини між дітьми базуються на типі сім'ї - як між сестрами та братами. З одного боку, безумовність при спілкуванні з однолітками в дитячому будинку можна розглядати як фактор, що сприяє забезпеченню, емоційній стабільності, коли група однолітків є певним аналогом сім'ї. З іншого боку, такі контакти сприяють здатності встановлювати рівноправні стосунки з незнайомцями, розвитку комунікативних навичок з однолітками, здатності реально оцінювати власні якості, необхідні для дружнього співбесіди.

Особливостями психічного розвитку дітей, що виховуються у закритому дитячому закладі, є яскраво виражене домінування бажань, пов'язаних із повсякденним життям, навчанням, виконанням режимних моментів, правил поведінки.

І. В. Дубровіна, яка провела порівняльне дослідження дітей, що виховуються в сім'ї та поза нею, виявила, що останні відстають у фізичному та психічному розвитку. Причиною відставання є якість навчального

процесу. Зокрема: не враховуються психічні та індивідуальні особливості дитини; вихователі використовують силу залежності дитини від свого настрою, уваги, авторитету для управління її поведінкою. Педагоги часто забувають, що здоров'я та розвиток дитини залежать не тільки від правильного харчування, режиму дня тощо, а й від психологічного комфорту; в дитячих будинках зберігаються сувора регламентація та монотонність способу життя, відсутність свободи вибору в поведінці тощо. (Дубровіна, 1990, с.86).

Е. А. Мінкова визначає такі особливості емоційного розвитку дітей-сиріт:

- 1) стереотипність та одноманітність емоційних проявів;
- 2) знижений емоційний фон;
- 3) бідну гаму емоцій;
- 4) схильність до різких змін настрою;
- 5) емоційну поверховість, котра згладжує негативні хвилювання та сприяє їх швидкому забуванню;
- 6) ненормальність реагування на схвалення та зауваження;
- 7) підвищена схильність до страхів;
- 8) нестабільність в емоційних контактах тощо.

Вчені виявили однобічність, бідність мотиваційної сфери вихованців, зниження емоційного самопочуття, гіпертрофовану потребу у спілкуванні з дорослими, агресивність дітей, нездатність та небажання визнати свою провину, дефекти довільної саморегуляції поведінки, виражені в нездатності планувати і контролювати свої дії. с.41).

Порівняння дітей із сімей та дитячих будинків підтверджує уповільнення розвитку сиріт інтелекту, почуттів, характеру. Несприятливе середовище дитячих будинків особливо впливає на дітей віком 3-6 років. Сироти, які виховуються в установах, схильні до позбавлення більше, ніж школярі. У дітей, які ростуть у дитячих будинках, відбувається інтенсивне формування принципово інших механізмів, що дозволяють дитині

адаптуватися до життя в особливих умовах і, таким чином, як би замінюючи її особистість. Проблеми педагогічного характеру частіше пов'язані з соціально-педагогічною бездоглядністю дітей-сиріт, які поступають в дитячий будинок, з девіантною поведінкою перед вступом до дитячого будинку. У перші місяці після прийому це спостерігається у 70% дітей та підлітків. Поряд з психопатологічними проявами майже у половини дітей-сиріт спостерігається загальний психологічний недорозвиток, що ускладнює навчальний процес.

Таким чином, ми можемо зробити наступні загальні висновки:

- сирітство - явище соціального світу, яке збільшується і зростає з кожним днем;
- сирітство - це складний період у житті дитини, який накладає глибокий слід на її долю та впливає на формування гендерної ідентичності;
- Сиротам потрібна кваліфікована допомога вчителів, лікарів, психологів та інших фахівців у подоланні та компенсації вад розвитку, а також у соціальній підтримці.

Висновки до першого розділу

Сирітство як соціальне явище притаманне будь-якому суспільству, навіть самому гуманному, багатому і цивілізованому. До цього явища не можна звикнути. Збільшення кількості соціально осиротілих дітей, їх пристрій і подальше виховання – актуальна проблема для сучасного суспільства.

Сирітство є негативним соціальним явищем, яке характеризує спосіб життя дітей неповнолітнього віку, що залишилися без батьківського піклування. В нашій країні близько 70 000 дітей-сиріт.

В Україні кількість соціальних сиріт суттєво перевищує кількість біологічних сиріт. Причини соціального сирітства різні. Теоретичне пояснення даних причин дають різні теорії девіації, так як батьки, відмовляються виховувати своїх дітей – це девіантні батьки, а діти, які

виросли в умовах депривації, зазвичай є соціально дезадаптованими, що веде до різних відхилень у поведінці.

Проблема сирітства в Україні стоїть досить гостро, і економічні, культурні та психологічні визначальні чинники її розвитку є основними. Для подолання цієї соціальної проблеми потрібно покращити роботу щодо запобігання сирітству, в першу чергу, збільшити соціальну підтримку сімей, які опинилися в складних фінансових і побутових умовах; формувати вищий культурний і духовний рівень в суспільстві, зробивши основний акцент на сімейних цінностях як пріоритетних; динамічно поширювати серед населення сімейні форми влаштування дітей-сиріт. Це буде сприяти підтримці і розвитку сімейних форм влаштування сиріт як основи для їх успішної адаптації і соціалізації. Найважливіший напрямок соціальної політики держави – це надання допомоги тим дітям, які залишилися без піклування батьків з різноманітних причин. Питання соціальної роботи з даною категорією дітей стає пріоритетом державної політики.

РОЗДІЛ II. ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДІТЬМИ-СИРОТАМИ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЩОДО ЇХНЬОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

2.1 Нормативно-правові аспекти роботи соціального педагога з дітьми-сиротами

Надання допомоги дітям, які з різних причин залишилися без батьківського піклування, є першочерговим напрямком соціальної політики держави.

Нашою державою передбачається комплексне здійснення соціальних реформ, спрямованих на формування і реалізацію соціальної політики по відношенню до дітей-сиріт на державному рівні, на рівні областей та міст. Ці заходи спрямовані на підвищення соціальної захищеності, професійну підготовку, працевлаштування і повноцінну інтеграцію сиріт в суспільство.

Шкільні соціальні педагоги разом із психологами входять до психологічної служби навчально-виховного закладу та безпосередньо підпорядковуються адміністративно (керівникові закладу) і методично (міському центру практичної психології та соціальної роботи).

До основних принципів роботи соціального педагога відносять:

- 1) законність,
- 2) дотримання і захист прав дитини,
- 3) диференційність,
- 4) системність,
- 5) індивідуальний підхід,
- 6) доступність,
- 7) конфіденційність,
- 8) відповідальність за дотримання етичних та правових норм

(Кравченко, 2012, с.225).

Головна мета діяльності соціального педагога визначається у створенні соціальних умов для проживання, всістороннього розвитку категорій дітей, захисті їх конституційних прав, здійсненні ранньої профілактики злочинності і правопорушень, та найголовніше – це реалізація умов для соціалізації дітей-сиріт.

Адаптація дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, особистісне і професійне самовизначення, систематизація всієї роботи щодо соціальної підтримки сиріт, є головною метою роботи соціального педагога в умовах професійних освітніх установ.

Основними завданнями діяльності соціального педагога, що працює в школі є визначення правового статусу дитини, що надійшла до установи, отримання відомостей про неї (дата народження, місцезнаходження батьків і родичів, стан житлово-побутових умов проживання дитини, стан здоров'я) і оформлення дітей в школу. Розробка подальших заходів, пов'язаних з організацією соціально-педагогічного захисту вихованця безпосередньо залежить від отриманої інформації.

З визначення соціального статусу дитини розпочинається діяльність соціального педагога. Соціальний педагог дізнається дитину шляхом вивчення документів, тестування, бесід. А також завдяки цим методам, він виділяє проблеми, які йому доведеться вирішити.

Сучасна система соціального виховання будується на певній нормативно-правовій базі. Соціально-педагогічна діяльність в нашій країні має чітко визначені на міжнародному, регіональному рівнях нормативно-правові підстави.

До основних міжнародних документів, пов'язаних з проблемами захисту прав дітей, які в своїй роботі використовують соціальні педагоги, відносяться:

- Загальна декларація прав людини 1948 р.;
- Конвенція ООН про права дитини 1989 р.;

- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародної практики насильницького вивозу дітей 1980 р.;
- Конвенція про захист дітей та співробітництво в питаннях міжнародного усиновлення 1993 р.;
- Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р. та інші.

Пильну увагу міжнародних спільнот завжди викликали добробут дітей та їхні права. Ліга Націй ще в 1924 році прийняла Женевську декларацію прав дитини. Права дітей в той час розглядалися в основному в контексті заходів, котрі потрібно було прийняти по відношенню до дитячої праці, рабства, торгівлі дітьми та проституції неповнолітніх.

ООН у 1959 році прийняла Декларацію прав дитини, яка проголосила правові та соціальні принципи, які стосувалися добробуту і захисту дітей.

Однак від світового співтовариства час і положення дітей-майбутнього усього людства зажадало прийняття нового документа, в якому не просто проголошувалися б права дітей, але на основі юридичних норм закріплювалися заходи захисту цих прав. Протягом десятиріччя, а саме у період з 1979-го по 1989 рік комісія ООН з прав людини, готувала текст Конвенції про права дитини.

Якщо порівнювати з Декларацією (прийнята у 1959 р.), де було 10 коротких положень-принципів, що носять декларативний характер, Конвенція має 54 статті, які враховують майже усі моменти, які пов'язані з життям та становищем дитини в суспільстві. Ця Декларація не тільки уточнює, але й розвиває положення Декларації, покладаючи на держави, що її прийняли, правову відповідальність за дії по відношенню до дітей. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року ратифікована постановою Верховної Ради УРСР № 789 – XII від 27 лютого 1991 року «Про ратифікацію Конвенції про права дитини» (Закон України Про ратифікацію Конвенції про права дитини).

У Конвенції сказано, що дитина, котра постійно або тимчасово позбавлена сімейного оточення, не має залишатися в такому оточенні і має право на захист і допомогу держави [ст. 20] (Закон України Про ратифікацію Конвенції про права дитини).

Також у Конвенції закріплено право на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я (ст. 24), право на соціальне забезпечення (ст. 26), право на освіту (ст. 29), право на відпочинок та дозвілля (ст. 31), право на захист від усіх форм експлуатації (ст. 36). (Закон України Про ратифікацію Конвенції про права дитини).

Україна, ратифікувавши Конвенцію, тим самим, базуючись на зберіганні загальнолюдських цінностей і гармонійному розвитку особистості, визнала пріоритет інтересів дитини у суспільстві та потрібність виняткової турботи про соціально незахищених дітей, зокрема, дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування. Також Україна зобов'язалася забезпечувати права та соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування.

В нашій країні основоположними документами у системі нормативно-правової бази соціального обслуговування дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, є Конституція України, закони України, акти Президента України, міжнародні нормативно-правові акти, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти.

Конституція України, що була прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року – це основний документ нормативно-правового регулювання діяльності органів опіки та піклування в Україні. Розділ II Конституції України гарантує конституційні свободи та права дітей. Зокрема, це: право на вільний розвиток його особистості [ст. 23], право на життя [ст. 27], право на соціальний захист [ст. 46], право на житло [ст. 47], право на охорону здоров'я [ст. 49], право на освіту [ст. 53], право на правову допомогу (стаття 59), обов'язок утримувати дітей до досягнення ними повноліття покладається на батьків [стаття 40], сім'я, дитинство, материнство та

батьківство захищаються державою; утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу [ст. 25] (Конституція України).

Що стосується захисту прав дітей-сиріт, то до найважливіших законів України належать: Закон України 2001 р. «Про захист дитини» (Закон України про захист дітей), а також закони, що регулюють виховання та утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей. Захист дітей, визначений Законом України «Про захист дитини», є стратегічним національним пріоритетом, метою якого є забезпечення реалізації прав дітей на життя, здоров'я, захист, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює принципи державної політики у цій галузі (Закон України про захист дітей).

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» також пропонує заходи щодо соціального захисту дітей-сиріт [ст. 4], соціальна підтримка дітей-сиріт [ст. 15]. Цей Закон визначає правові, соціальні, організаційні принципи та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [ст. 3] (Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»: Закон України від 13 січня 2005 р.).

Соціальний педагог у своїй роботі також керується:

За розпорядженнями міністерств, актами Кабінету Міністрів України:

1. «Про вдосконалення матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (Постанова від 16 червня 1998 р. № 909 м. Київ Про вдосконалення матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

2. «Про імплементацію Конвенції ООН про права дитини, Світової декларації про захист та розвиток дітей Національної програми» Діти України» та підготовки щорічної державної доповіді про становище дітей у

Україна» (Резолюція від 20 липня 1996 р. № 767 м. Київ, ООН про права дитини, Світова декларація про виживання, захист та розвиток дітей, Національна програма» Діти України» та підготовка щорічного державного звіту про становище дітей в Україні).

3. «Про вдосконалення освіти, виховання, соціального захисту та фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (Постанова від 5 квітня 1994 р. № 226 м. Київ Про вдосконалення освіти, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування).

4. «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи установ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (Постанова від 17 жовтня 2007 р. № 1242 м. Київ Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи установ для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

«Правове та нормативне регулювання діяльності органів опіки та піклування стосовно влаштування дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування, та основи соціального захисту дітей цієї категорії визначено також Сімейним та Цивільними кодексами України, наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 1999 року, Постановою КМУ «Про затвердження правил опіки та піклування» від 2007 року та іншими нормативно-правовими документами» (Прокопенко, 2018, с.10).

Соціальний педагог у своїй професійній діяльності має справу з дитиною-сиротою в процесі її виховання, розвитку, соціальному становленні. Успішна інтеграція дитини в суспільство, процес соціалізації перебувають у центрі уваги соціального педагога. Діяльність соціальних педагогів орієнтована на роботу з людиною в особистісно-середовому контексті, в її соціумі. За своїм професійним визначенням соціальний педагог, покликаний

запобігти проблемі, своєчасно виявити та усунути причини, які її породжують.

Посадові обов'язки соціального педагога передбачають безболісне включення дитини в суспільство. Саме тому так багато уваги в посадовій інструкції соціального педагога, зазвичай, приділено контактам з колегами-педагогами, батьками, чиновниками, представниками дитячих і молодіжних організацій і т.д. Соціальний педагог виконує такі посадові обов'язки:

1. Здійснення комплексних заходів щодо виховання, навчання, розвитку та соціального захисту особистості в закладах та за місцем проживання студентів (учнів, дітей).

2. Вивчення психологічних, медико-педагогічних особливостей особистості студентів (учнів, дітей) та її мікросередовища, умов життя.

3. Виявляє інтереси та потреби, труднощі та проблеми, конфліктні ситуації, відхилення у поведінці студентів (учнів, дітей) та надає їм своєчасну соціальну допомогу та підтримку.

4. Виступає посередником між особистістю студентів (учнів, дітей) та установою, сім'єю, оточенням, спеціалістами різних соціальних служб, відділів та адміністративних органів.

5. Визначає завдання, форми, методи соціально-педагогічної роботи, шляхи вирішення особистих та соціальних проблем, вживає заходів щодо соціального захисту та соціальної допомоги, реалізації прав і свобод особи учнів (учнів, дітей).

6. Організовує різні види соціально цінної діяльності студентів (учнів, дітей) та дорослих, заходи, спрямовані на розвиток соціальних ініціатив, реалізацію соціальних проектів та програм, бере участь у їх розробці та затвердженні.

7. Сприяє створенню атмосфери психологічного комфорту та захищеності особистості студентів (учнів, дітей), забезпечує захист їхнього життя та здоров'я.

8. Взаємодіє з викладачами, спеціалістами соціальних служб, служб зайнятості сім'ї та молоді, з благодійними організаціями тощо у наданні допомоги студентам (учням, дітям), які потребують опіки та піклування.

Отже, основною метою соціального педагога є створення соціальних умов для життя, різнобічний розвиток категорій дітей, захист їх конституційних прав, раннє попередження злочинів та правопорушень, а головне - реалізація умов для соціалізації дітей-сиріт. Соціальний педагог у своїй роботі керується: міжнародними нормативними актами, наказами міністерств, актами Кабінету Міністрів України, посадовими інструкціями.

2.2 Напрями соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами в умовах закладу освіти щодо їхньої соціалізації

Головною особливістю соціально-педагогічної діяльності в освітньому закладі є адаптація дітей-сиріт, орієнтована на пізнання, спілкування та оволодіння нормами поведінки та діяльності відповідно до загальнолюдських культурних цінностей.

Правильно організована робота соціального педагога передбачає орієнтацію на особистість, індивідуальність, надання учням всебічної соціальної допомоги у вирішенні особистих проблем і, головне, у самосвідомості як предметі власного життя. Соціальна робота завжди повинна бути спрямована на конкретного учня, на вирішення його індивідуальних проблем, що виникають у процесі соціалізації, формування та розвитку моральної свідомості, моральних почуттів, моральної поведінки. Особливості соціально-педагогічної діяльності визначаються також віковою категорією учнів, їх медичними, соціальними та психологічними проблемами.

Для вирішення завдань, поставлених у нашій дослідницькій роботі, нам потрібно вивчити напрямки соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами в навчальних закладах.

Соціально-педагогічна діяльність вчителя з дітьми-сиротами поділяється на такі види:

1. Соціально-педагогічна діагностика та консультування. Мета: відстеження динаміки соціогенезу особистості, визначення причин її порушень.

2. Соціально-профілактична робота. Мета: попередження можливих порушень у соціальному розвитку дітей, створення умов для повноцінного розвитку особистості.

3. Соціальне виховання. Корекційно-розвивальна робота. Мета: активний вплив на процес соціалізації особистості.

В цілому діяльність соціального педагога спрямована на соціалізацію дітей-сиріт. Перш ніж перейти до напрямів, якими в своїй праці керуються педагоги, розглянемо таку дефініцію, як соціалізація.

Концепція соціалізації спочатку була провідною соціологічною концепцією в області вивчення дитинства. Класичні соціологи розуміли відносини між індивідом і суспільством як частину соціальної системи, в основу динаміки якої покладено засвоєння і відтворення кожною особистістю стійких ціннісних орієнтацій і структур потреб. Щоденне «виробництво» дитинства також склало основу соціологічного аналізу. Тут потрібно було відрізнити категорію компетентних і організованих учасників соціальної дії – дорослих – і категорію некомпетентних і ще не повноправних учасників соціальної дії – дітей. Ця різниця є складовою частиною концепції соціалізації.

Поняття «соціалізація» вперше введено в кінці XIX століття і пов'язується з ім'ям соціолога Ф. Гіддінгса. В основі його теорії – соціалізація представляється як «сплав різних елементів найрізноманітнішого населення в однорідний тип» (Гиддингс, 2012, с.57), Ж. Г. Тард визначає соціалізацію як «соціальні процеси, відповідно до яких діти долучаються до соціальних норм і цінностей, в цьому процесі відбувається становлення їх особистості» (Луков, 2008), Ж. Піаже визначав соціалізацію як процес адаптації до

соціального середовища, який полягає в тому, щоб дитина, досягнувши певного рівня розвитку, ставала здатною до співпраці з іншими людьми (Пиаже, 1994, с.25).

М. К. Горшков і Ф. Е. Шереги визначають соціалізацію як процес підготовки молоді до рольової функції в суспільному розподілі праці, а стадію самоствердження в тому чи іншому рольовому статусі називають самореалізацією. (Ковалева, 2015, с.445).

Соціалізація, на думку В. І. Чупрова і Ю. А. Зубок – «це процес засвоєння молоді людиною певної системи знань, цінностей, норм і зразків поведінки, що дозволяють їй функціонувати в якості повноправного члена суспільства» (Чупров та Зубок, 2016, с.115).

В основу дослідження поняття «соціалізація» ми взяли два підходи.

Перший передбачає пасивну позицію особистості в процесі соціалізації, що розглядається як процес адаптації до суспільства. Даний підхід може бути визначений, як суб'єкт-об'єктний (суспільство – суб'єкт впливу, а людина – його об'єкт) (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс та ін.).

В рамках школи структурного функціоналізму Т. Парсонса, американського соціолога, одного з творців сучасної теоретичної соціології, діти розглядаються як «об'єкт соціалізації» з боку дорослих, а їх соціальний протест – як девіантна поведінка. Дітям необхідно бути підготовленими до дорослого світу.

Т. Парсонс вказує на те, що процес отримання дитиною навичок, необхідних для повноцінного життя, в сім'ї або групі, що замінює її (дитячий будинок, притулок, інтернат і т.д.) передбачає інтеграцію в суспільство. При цьому дитина повинна адаптуватися до структурних властивостей соціальних систем, тобто до сукупності норм і правил, що регулюють життя суспільства як частину поведінки індивідів. У своїх діях з початку соціалізації людина використовує можливості, які представляють структури, і цілеспрямовано відтворює або трансформує їх.

Структурний функціоналізм розглядає специфічні функції, домінуючі в тому чи іншому віковому періоді, в тому числі і в дитинстві при цьому в якості основної функції визнається відтворення людини і суспільства. Досліджується також значення стартового потенціалу дитинства в визначенні і реалізації життєвих перспектив.

Концепція Кеннета Боулдінга також описує соціалізацію в дитинстві в руслі функціоналізму. Дослідник вважає, що дітей і дорослих, по відношенню один до одного, можна розглядати як класи. Причому автор називає класовою дією «законну дію, розпочату по відношенню до будь-якої категорії людей, такої як жінки, діти, люди похилого віку або особлива група етнічних або расових меншин, на основі членства в цій категорії, а не на основі індивідуальної ситуації або потреби» (Boulding, 1979, с.63). Дана позиція в частині дитячої соціалізації є дуже важливою, оскільки знаходить своє відображення в законодавстві, де по відношенню до дітей вживають термін «неповнолітня група». З одного боку, подібний статус може вважатися перевагою, так як вимагає певного ставлення до неповнолітніх з боку інших соціальних груп, особливого ставлення суспільства в цілому, що забезпечує дитині необхідний захист. Але з іншого боку, цей же статус обумовлює і обмежений вхід дітям у дорослий світ (доросле життя).

При такому підході розвиток дітей та їх дозрівання розглядається в зв'язку з передачею знань, необхідних для життя в суспільстві, і, відповідно, в контексті їх майбутнього.

У ряді робіт послідовників Т. Парсонса, заснованих на концепції пристосування індивідуальних потреб, що розвиваються, до соціоорієнтованих орієнтаційних рамок, відстоюється твердження, що дитинство неодмінно має бути редукованим – до завершення процесу адаптації до переважаючих нормам і вимогам суспільства.

Ш. Айзенштадт підкреслює, що всі діти повинні бути соціалізовані, перш ніж вони можуть досягти повного статусу дорослого. Їм необхідно отримати повноцінний вплив традицій і звичаїв того суспільства в якому діти

ростуть, його загальноприйнятих правил. Діти повинні засвоїти знання, навички та вміння, необхідні для здійснення ними дорослих ролей.

В традиційних патріархальних соціумах ціннісні системи, які передаються дітям в родині, практично такі ж, що і ті, які будуть організовувати їх доросле життя. У сучасних же індустріальних суспільствах існує важливий структурний розрив між сім'єю або групою, яка її замінює, в якій зростає дитина, і багатоструктурною соціальною системою, в якій вона з часом займе певне місце.

Тому зміна статусу: від дитини – до дорослого – в таких суспільствах являє собою досить довгий перехідний процес. В міру того як суспільство стає більш складним, тут виникає потреба в нових спеціалізованих соціальних інститутах, які потребують підтримки.

Концепції соціального конструювання як основи соціалізації в дитинстві віддають пріоритет вивченню складних взаємообумовлених процесів її трансформації на різних соціальних рівнях; містять відповіді на питання: яким чином, за допомогою яких механізмів і за яких умов формуються різні модифікації соціалізації в дитинстві.

Другий підхід розглядається виходячи з того, що особистість активно бере участь в процесі соціалізації, впливаючи на суспільство. Даний підхід визначається як суб'єкт-суб'єктний (Ч. Кулі, Дж. Мід та ін.).

Один з напрямків соціологічних досліджень, що розглядають дитинство, полягає у вивченні цього феномена як культурно-історичного явища.

Американський антрополог Рут Бенедикт прагнула описати культуру як психологічну цілісність, як внутрішньо гармонійну систему, роблячи акцент на психологічному взаємозв'язку різних інститутів в кожному суспільстві, в тому числі на психологічній відповідності індивідів – членів даної культури і структурних елементів культури. Концепції культурного релятивізму Р. Бенедикт, включає в себе положення про незвичайну пластичність людської природи: соціальне і культурне оточення фактично

ліпять з особистості все, що їй до вподоби, особистість стає як би частиною культури (Bendict, 1934).

Грунтуючись на цьому, Рут Бенедикт виділила два типи переходу від дитинства до зрілості: безперервний і з наявністю розриву між тим, чому дитина вчиться в дитинстві, і тими способами поведінки і уявленнями, які необхідні для здійснення ролі дорослого. Перший тип переходу реалізується при умови ідентичності ряду важливих норм і вимог, що відносяться до дітей і дорослих.

В такому середовищі дитина послідовно засвоює засоби дорослої поведінки і поступово готується до виконання вимог дорослої людини. Другий тип переходу існує при розбіжності в існуючих нормах і вимогах до дітей і дорослих. Це протиставлення задає зовнішні і внутрішні конфліктні динаміки переходу дитини до зрілості. Специфічний результат її – непідготовленість дитини до виконання ролі дорослої людини при досягненні нею «формальної» зрілості.

В якості висновку ще раз зазначимо, що головний фактор, що перешкоджає успішній соціалізації дитини, – недосконалий, в силу протиріч норм і вимог, адресованих дорослим і дітям, досвід передачі дорослих ролей в ході безпосереднього спілкування. Необхідно зазначити також, що саме такий тип переходу від дитинства до зрілості домінує в сучасному нам суспільстві.

Підводячи підсумки всього вищесказаного, зауважимо: більшість дослідників, що представляють різні наукові школи, в цілому сходяться на думці, що соціалізація – суспільний процес, який є характерним атрибутом дитинства, що забезпечує входження дитини в соціальне середовище і пристосування до нього. З розвитком цього процесу відбувається формування норм і цінностей, освоєння ролей «дорослого світу» і придбання соціального статусу в цілому в спільнотах різного рівня. Ступінь успішності і зміст соціалізації має соціальні наслідки. Успішна соціалізація можлива

тільки в сім'ї – в процесі безпосередньої взаємодії з батьками, спілкуванні зі «значущими іншими».

Результат успішної соціалізації – особистість з високим рівнем здатності гармонізувати свій світ як частину існування соціуму. Результатом неуспішної, «асиметричної» соціалізації є особистість зі спотвореним сприйняттям соціальної реальності, не здатна адаптуватися до суспільства і інтегруватися в ньому. При цьому однією з причин асиметричної соціалізації дитини стає відсутність сім'ї як джерела соціальної ідентичності, оскільки первинна соціалізація і первинне оточення грають найважливішу, визначальну роль в формуванні майбутньої особистості.

Нами виявлено три основні періоди інституційної соціалізації дітей і підлітків, які залишилися без піклування батьків:

- перший період – дошкільні сирітські установи (дитячі будинки), коли закладаються основи соціокультурного життя, морального розвитку, формується інтерес до пізнання нового в процесі навчальної діяльності;

- другий період – інтернатні установи, виховна функція яких, орієнтована на підготовку вихованця до самостійного життя в соціумі;

- третій етап – професійні училища, ВНЗ, коли йде цілеспрямований педагогічний процес формування і розвитку знань, умінь, навичок, професійної компетенції учнів, що забезпечують можливості реалізації ними своїх особистих, професійних якостей, індивідуальності в трудовій і соціальній діяльності.

Аналіз літератури дозволив виділити наступні поняття:

Інституційна соціалізація сиріт – це особливий вид соціалізації, який об'єднує первинну і вторинну соціалізацію, при якій функції основних агентів соціалізації (сім'я, школа, соціальна група і т.п.) виконує спеціальний освітньо-виховний заклад, який формує ціннісні установки, зразки і правила поведінки, прийняті в системі соціальних відносин.

Що стосується соціалізації сиріт, то під нею розуміють тривалий і суперечливий процес становлення індивіда як суб'єкта сучасного суспільства,

формування у нього якостей і властивостей, що дозволяють адаптуватися в постінтернатний період і виконувати в ньому соціальні функції, такі як створення сім'ї, виховання дітей, заняття професійною діяльністю.

Згідно психологічним дослідженням, діти-сироти не можуть подолати труднощі соціалізації, професійного та особистісного самовизначення, не в змозі правильно вибудувати програму свого подальшого сімейного життя. Виявлено такі проблеми як недостатня сформованість картини світу, знижений рівень розвитку абстрактно-логічного мислення, знижений рівень вербально-логічного мислення. Симптомами порушень служать: підвищена тривожність, напруженість, психічне стомлення, стрес, неготовність долати труднощі, відсутність потреби в досягненні успіху, висока агресивність, недовірливість, запальність, нестриманість.

Головним засобом, що забезпечує подолання труднощів соціалізації, є організація в освітній установі діяльності, різноманітної за змістом, формами, способами її виконання, адже в процесі діяльності набувається життєвий досвід, пізнається навколишня дійсність, засвоюються знання, виробляються вміння і навички.

У процесі соціалізації педагогічне співтовариство формує дитину-сироту, як громадянина і патріота своєї країни. Індивід, який проходить соціалізацію, у свою чергу, різнопланово (наприклад, в дозвільній діяльності, науково-технічній творчості і т.д.), бере участь у розвитку сучасного суспільства.

Вченими доведено, що соціальна адаптація – один з провідних механізмів соціалізації особистості. Завдяки їй людина не просто проявляє себе та своє ставлення до людей, діяльності але й стає активним учасником соціальних процесів і явищ, завдяки чому може забезпечувати своє природне соціальне самовдосконалення. Природа сформувала схильність людини до соціальної адаптації і адаптаційним процесам в різному середовищі її життєдіяльності. Якщо людина задоволенна цим середовищем, це вважається показником успішної соціальної адаптації.

З педагогічної точки зору важливо, щоб процес адаптації був цілеспрямованим і керованим. Основною метою цілеспрямованої роботи із соціальної адаптації в сучасних умовах можна вважати формування соціально активної особистості, здатної до творчої діяльності з перетворення навколишньої дійсності і самої себе, здатної і націленої на самореалізацію.

М. В. Шакурова пише: «При роботі з групою фахівець може або виділити типове, загальне для цього об'єднання людей, або використовувати зворотний процес – формувати групу на основі загальних проблем або інтересів» (Афанасьєва та Перелигіна).

Варто звернути увагу, що навіть при роботі з групою, фахівець має справу в першу чергу з окремо взятою особистістю і також повинен враховувати індивідуальні особливості. Спільна діяльність в групах має на увазі об'єднання індивідуальних діяльностей. Вона перетворюється в систему шляхом взаємного доповнення і збагачення. Так формується структура групової діяльності, яка включає в себе наступні елементи: єдина мета; загальний мотив, що спонукає людей до спільної діяльності; спільні дії (Божович, 1968).

Галагузова М. А. для виділення особливостей соціально-педагогічної діяльності, порівнювала її з таким родинним поняттям, як педагогічна діяльність і дає їй наступне визначення: «педагогічна діяльність – це вид професійної діяльності який спрямований на передачу соціокультурного досвіду за допомогою навчання і виховання, на створення умов для особистісного розвитку учнів» (Минкова, 1995).

Професійна педагогічна діяльність реалізується в освітніх організаціях різних типів і видів. Діяльність в таких установах регламентована освітніми стандартними і програмами, навчальним планом. Педагогічна діяльність однаково спрямована на всіх учнів, оскільки вони всі повинні досягти певний освітній рівень.

Галагузова М. А. дає визначення другого поняття, яке нас цікавить більше: «соціально-педагогічна діяльність – це різновид професійної

діяльності, яка спрямована на надання допомоги дитині в процесі її соціалізації, освоєння нею соціокультурного досвіду і на створення умов для її самореалізації в суспільстві» (Минкова, 1995, с.105).

Відмінна риса цієї діяльності – адресний характер, тобто спрямованість на певну дитину, індивідуальна робота, яка має на увазі рішення проблем, що виникають в процесі соціалізації, за допомогою вивчення особистості даної дитини та її оточення.

Розглянемо основні напрями соціально-педагогічної діяльності:

1. Освітньо-виховний - визначається забезпеченням цілеспрямованого педагогічного впливу на поведінку та діяльність дітей та дорослих, сприянням педагогічній діяльності всіх соціальних закладів, навчальних закладів, трудових колективів, засобів масової інформації, мікросуспільства. Прагнення повноцінно використовувати у навчальному процесі засоби та можливості суспільства, виховний потенціал мікросередовища, можливості особистості як активного суб'єкта навчального процесу.

2. Діагностичний - постановка «соціального діагнозу», яка характеризується вивченням індивідуальних особливостей, виявленням позитивних і негативних впливів, проблем.

3. Прогностичний - розробка проектів, програм, планів розвитку мікрорайону закладу, його структур; проектування особистості дитини, груп дітей; планування власної соціально-педагогічної діяльності на основі глибокого аналізу результату попередньої діяльності.

4. Охороно-захисний- використання всього спектру правових норм і законів, що використовуються для надання допомоги та підтримки, захисту прав та законних інтересів дитини та особистості дитини, сприяння використанню державного примусу та юридичної відповідальності для осіб, які здійснюють прями дії або непрямі протиправні дії, бездіяльність.

Виділимо і розглянемо найбільш детально соціально-педагогічне спрямування в соціально-педагогічній діяльності.

Соціально-педагогічне спрямування орієнтоване на пізнання психологічних особливостей особистості, пізнання мотивів своєї поведінки, формування особистості, як члена колективу, вивчення міжособистісних відносин в колективі, виявлення інтересів і потреб особистості в різних видах діяльності, а також залучення установ, організацій і фахівців в роботі з дітьми.

Соціальне самовизначення особистості і розвиток дитячої ініціативи на сучасному етапі є одним із головних завдань соціально-педагогічного спрямування, і є актуальним з тієї причини, що на передньому плані зараз проблема виховання особистості.

Соціальному педагогу необхідно знати, які інтереси особистості, чи є у неї схильності і які вони. Слід мати на увазі, що потреби, які лежать в основі мотивів, інтересів, схильностей, не дані людині від народження. Навіть органічні потреби в процесі життя змінюють свій характер, приймають різну форму. Щодо соціальних і духовних потреб, які визначають формування особистості, то вони виникають і розвиваються лише в процесі життя людини. При цьому одні з них відмирають, інші виникають, одні на одному етапі життя є головними, а на іншому етапі головними стають інші.

З метою вивчення інтересів, можливостей учнів найчастіше проводиться діагностика у вигляді анкетування або спостереження. Перевага спостереження в тому, що воно може відбуватися в природних умовах, коли спостерігачеві може відкритися чимало тонкощів. Існує природний експеримент, коли, наприклад, під час заняття організовується потрібна для дослідження обстановка, яка є для дитини абсолютно звичним життям і, коли вона може і не знати, що за нею спеціально спостерігають. Для цього потрібно створити на занятті сприятливу моральну атмосферу взаєморозуміння. Коли соціальний педагог спілкується з дитиною він повинен постійно стимулювати її до творчості і самостійної активності у всіх їхніх проявах. Взагалі дитяча творчість штучна і часто носить імпровізаційний характер. Це допомагає глибше зрозуміти індивідуальні

особливості та своєчасно виявити здібності у дітей. Крім спостереження можна використовувати і такий метод, як анкетування.

Для виявлення інтересів і потреб дітей в різних видах діяльності соціальному педагогу необхідно налагодити відносини з підопічним, які розгортаються поетапно:

- Прихильність до спілкування;
- Пошук загального інтересу;
- З'ясування передбачуваних позитивних якостей;
- З'ясування передбачуваних негативних якостей;
- Адаптивна поведінка партнерів;
- Встановлення оптимальних відносин.

Знайти спільний інтерес з дітьми, соціальним педагогам часто не дуже виходить, так як для цього потрібно багато робочого часу, а так само приділяти достатню кількість часу не на всіх дітей а на кожного вихованця індивідуально.

Соціально-педагогічне спрямування включає в себе і залучення різних установ і організацій, наприклад таких як: школи балету, танців, спортивна школа, художня, установи із рукоділля і майстерності. Соціальний педагог повинен співпрацювати з установами для екскурсій.

Соціально-педагогічна діяльність має на увазі організацію тривалих або ж короткочасних взаємодій з особистістю, що характеризуються продуктивністю і довірою. В даному випадку мета соціального педагога – допомогти людині, його родині, усвідомити ситуацію, в яку вони потрапили, і свою роль в спільних діях, мобілізувати внутрішні ресурси особистості і мотивувати на активні дії щодо подолання проблеми, організувати при необхідності.

Отже, надання допомоги дітям, які з різних причин залишилися без батьківського піклування, є найважливішим напрямком соціальної політики держави. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми-сиротами в закладах освіти, спрямована на соціалізацію таких дітей. Соціальні педагоги для цього

використовують низку напрямів, серед яких освітньо-виховний, діагностичний, прогностичний, охоронно-захисний.

2.3 Форми, методи соціально-педагогічної діяльності з дітьми-сиротами

Технологія соціальної роботи – це послідовність діяльності, в результаті якої досягається поставлена соціальна мета і перетворюється об'єкт впливу. Ця діяльність не є одноразовим актом впливу, а являє собою сукупний процес, який характеризується зміною змісту, форм, методів, які циклічно повторюються при вирішенні кожної нової задачі в соціальній роботі.

До приватних технологій соціальної роботи з дітьми-сиротами можна віднести:

- арт-терапію,
- гарденотерапію,
- ортобіотіку,
- технологію волонтерства та інші.

Найбільш перспективними в корекційній роботі з дітьми-сиротами і дітьми, які залишились без піклування батьків, є методи, які максимально наближені до практичних форм життєдіяльності людини. Таким як: ортобіотіка, гарденотерапія, волонтерство.

Ортобіотіка – наука про розумний спосіб життя, що вивчає технологію самосбереження людьми здоров'я і наповнення життєвим оптимізмом.

Види діяльності технології ортобіотіки є – рухова активність, духовно-моральні практики, робота з диханням, комунікативна діяльність, обговорення, гра.

Модель діяльності ортобіотіки, передбачає:

1. Позитивно спрямовану дозвільну діяльність (наприклад, подорожі, заняття ізотворчістю, танцями, іграми та інше), яка сприяє формуванню у

дітей-сиріт сильних емоцій, оптимізуючи психологічні установки особистості на подолання різного роду життєвих перешкод.

2. Заохочення участі дітей-сиріт у всіх видах дозвілєвої діяльності, що приносять їм радість, гарний настрій, задоволення від отриманих результатів.

3. Диференційований підхід до підбору виду дозвільної діяльності, враховуючи специфічність потреб дітей-сиріт.

Гарденотерапія – це особливий напрямок психосоціальної, трудової та педагогічної корекції за допомогою залучення дітей-сиріт до роботи з рослинами.

Технологія волонтерства – це широке коло діяльності, включаючи традиційні форми взаємодопомоги та самодопомоги, офіційне надання послуг та інші форми громадської участі.

Залучення дітей-сиріт до волонтерського руху одночасно вирішує кілька завдань:

1. Дозволяє охопити цією роботою досить велику аудиторію осіб з числа дітей-сиріт, що важливо при істотній потребі в наданні різних видів допомоги нужденним особам.

2. Сформувати стійкі антидевіантні установки як у самих волонтерів, так і у тих дітей, з ким вони займаються.

3. Розвинути у себе почуття самоповаги і відповідальності, підвищити особистісну самооцінку.

4. Через суспільно корисну справу сформувати навички, важливі для особистого і професійного життя.

5. Особистою участю підвищити рівень якості волонтерського руху.

Форма роботи – це стійка завершена організація педагогічного процесу в єдності всіх його компонентів (Прихожан та Толстых, 2010, с.160).

Форми допомоги, які надаються дітям і підліткам, такі: індивідуальні, групові (об'єднання дітей одного віку в більшу групу), масові (участь беруть всі діти дитячого будинку).

А.В. Мудрик виділяє основні форми індивідуальної роботи з дітьми-сиротами:

- бесіда;
- задушевна розмова;
- консультація;
- обмін думками;
- колективне завдання;
- індивідуальна робота з проблемами дитини-сироти;
- робота консиліуму з дитиною-сиротою (Мудрик, 2006, с.160).

Метод роботи – це процес взаємодії між соціальним педагогом і дитиною-сиротою, в результаті якого відбувається передача і засвоєння знань, умінь і навичок, передбачених змістом навчання (Мудрик, 2006, с.442).

Виділяють наступні методи роботи з дітьми-сиротами:

1) ігрові, засновані на елементах психотерапії (казкотерапія, бібліотерапія, ігротерапія, психотерапевтичний театр, релаксація, музична терапія, трудотерапія і т.д.);

2) розвиваючі пізнавальну активність (інтелектуальні марафони, конкурси, вікторини, відвідування театру, кіно, виставок, спортивних заходів);

3) методи, спрямовані на соціалізацію – екскурсії, туристичні походи, поїздки, відвідування магазинів, медичних установ.

А. М. Прихожан, Н. М. Толстих виділяють наступні форми і методи індивідуальної роботи з дітьми-сиротами:

- 1) вивчення наукової, художньої літератури;
- 2) переконання;
- 3) метод моделювання;
- 4) метод підтримки;
- 5) вивчення картин, ілюстрацій ((Прихожан та Толстых, 2010, с.160).

Є. О. Смирнова і А. Є. Лагутіна пропонують використовувати в роботі соціального педагога наступні форми і методи індивідуальної роботи з дітьми-сиротами в умовах освітнього закладу:

- анкетування;
- спостереження;
- дослідження;
- створення ситуації успіху;
- метод нагадування;
- інтерв'ю (Смирнова та Лагутіна, 2011, с.84).

Фахівець, що здійснює соціально-педагогічну роботу, користується такими методами:

- безпосередні, які забезпечують сприяння та допомогу дитині, коли вона не може самотійно впоратися з виниклими труднощами;
- прямі безпосередні, що характеризуються відкритим втручанням фахівця в скрутну і небезпечну для дитини ситуацію, коли очевидна загроза життю і здоров'ю і необхідний негайний захист прав і гідності;
- непрямі безпосередні, що характеризуються не прямим втручанням фахівця в ситуацію, що виникла, фахівець в безпосередньому спілкуванні направляє дитину на шляху вирішення проблеми;
- опосередковані, мають на увазі створення фахівцем атмосфери захищеності в колективі, виключаючи тим самим загрозу з боку дорослих і однолітків (Шакурова, 2007, с.34).

Відмінна риса цієї діяльності – адресний характер, тобто спрямованість на певну дитину, індивідуальна робота, яка має на увазі рішення проблем, що виникають в процесі соціалізації, за допомогою вивчення особистості даної дитини та її оточення.

Складовим елементом соціально-педагогічної діяльності є метод. «Метод – це спосіб взаємодії фахівця і підопічного з метою вирішення конкретної соціально-педагогічної проблеми» (Гордієнко, 2011, с.112). В

даний час накопичений достатньо великий матеріал, що розкриває сутність методів соціально-педагогічної діяльності.

Класифікація методів соціально-педагогічної діяльності – це вибудована за певною ознакою система, за допомогою якої у них виявляють загальне та особливе, теоретичну і практичну складові, що сприяє усвідомленому вибору і найбільш ефективному їх застосуванню (Богданова, 2011).

При класифікації на основі функцій соціально-педагогічної діяльності можна виділити наступні групи методів:

- соціально-педагогічної допомоги і підтримки. Головне завдання, що стоїть перед фахівцями, які здійснюють соціально-педагогічну підтримку – розробка заходів, спрямованих на подолання труднощів і проблем, що стоять наразі перед дитиною-сиротою в плані її соціалізації, розробка та здійснення спеціальних програм, які можуть компенсувати неблагополучний досвід і обставини життя дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Зміст соціально-педагогічної діяльності щодо дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків включає:

- 1) Системне спостереження за індивідуальними особливостями особистості дитини;
- 2) Встановлення особистісно-ділового контакту, взаємодії з особистістю дитини;
- 3) Контроль за дотриманням прав дитини-сироти при навчанні в школі, взаємодія з опікунами, родичами, вихователями соціальних установ;
- 4) Вивчення соціально-педагогічних впливів середовища, зовнішніх контактів, взаємодій;
- 5) Соціально-педагогічне управління способами активізації самостійності особистості в процесі її соціалізації;
- 6) Соціальна опіка і посередництво;
- 7) Соціально-педагогічна підтримка;
- 8) Допомога в кризових ситуаціях;

9) психолого-педагогічній супровід.

Супровід – це комплексний метод, в основі якого лежить єдність функцій:

- діагностики сутності виниклої проблеми;
- інформації про шляхи можливого вирішення проблеми;
- первинної допомоги при реалізації плану рішення.

«Супровід орієнтований на ті особистісні досягнення, які реально є у дитини. У процесі супроводу створюються умови для самостійного, творчого освоєння дітьми системи відносин зі світом і з самою собою, а також для вдосконалення кожною дитиною індивідуально значущих виборів» (Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства, с.45).

Метою комплексних програм супроводу є створення умов для максимального особистісного розвитку кожної дитини:

- соціальної адаптації. Адаптація включає в собі збереження збалансованої діяльності систем, органів і психічної організації індивіда при змінених умовах життя. Соціальна адаптація є необхідною умовою для забезпечення оптимальної соціалізації людини;

- профілактики. До профілактики соціального сирітства відносять наступні методи роботи: раннє виявлення неблагополучних сімей, реабілітація неблагополучних сімей, просвітницька і роз'яснювальна робота з батьками;

- реабілітації. Психологи установ, в яких виховуються діти, що опинилися без батьків, виявили, що буває дуже важко знайти придатні методи для реабілітаційної роботи з такими дітьми.

Але можна виділити найбільш ефективні види і форми роботи з дітьми від 3 до 18 років, які можуть лежати в основі складання реабілітаційних та психокорекційних програм.

Перша форма – ігротерапія, яка включає різні ігри у роботі з дітьми. Це можуть бути ігри в образах гри, засновані на літературних творах, на імпровізованому діалозі, на поєднанні переказу та інсценуванні і т.д.

Ігрова діяльність допомагає адаптуватися в закладі освіти і може використовуватися не тільки як виховний засіб, але і як терапевтичний. Вона може використовуватися для вирішення життєвих проблем, що виникають у дитини, корекції міжособистісних відносин, підбадьорення дитини, відновлення рівноваги сил, поліпшення здоров'я дітей. Спостереження за дитиною, за її грою дозволяє зрозуміти, як вона пізнає світ і що її хвилює.

Використання образів в грі має багато позитивних наслідків. По-перше створюються сприятливі умови для особистісного зростання дитини, допомагає у визначенні ставлення до свого «Я», підвищує рівень самоприйняття. Це сприяє обмеженню перенесення емоційних переживань дитини, які пов'язані з низькою самооцінкою, невпевненістю в собі, турботою про себе, зменшується напруженість, купується гострота переживань.

Психолог повинен знати, що використання гри як терапевтичний засіб йде за двома підставами:

а) гру можна використовувати як інструмент для вивчення дитини (класичний психоаналітичний прийом, при якому відбувається зміщення бажання, заміна одного виду діяльності іншим, відсутність уваги, обережності, заїкання тощо);

б) вільне відтворення травмуючої ситуації - «нав'язлива поведінка».

Ми бачимо, що гра використовується для виявлення та лікування викривлень у розвитку дитини. Ігрова терапія цінна тим, що кидає тінь на підсвідомість і дозволяє побачити, що гра пов'язана з травмою дитини, проблемою, переживанням минулого, що заважає їй нормально жити. Існує п'ять ознак, за якими гра класифікується як терапевтичний засіб.

1. Гра - це природне середовище для самовираження дитини.
2. Те, що дитина робить під час гри, символізує її емоції та страхи.
3. Несвідомо дитина виражає в грі емоції, які потім може усвідомити, вона краще розуміє свої емоції і справляється з ними.

4. Гра допомагає побудувати добрі стосунки між дитиною та психологом, і його поведінка буде спонтанною.

5. Гра дозволяє психологу більше дізнатися про історію життя дитини.

Другий метод – арт-терапія. Цей метод заснований на використанні мистецтва як символічної діяльності. Застосування цього методу має два механізми психологічної корекційної дії. Перший спрямований на вплив мистецтва через символічну функцію відновлення конфліктної ситуації, яка є травматичною, та пошук виходу через реконструкцію цієї ситуації. Другий пов'язаний з характером естетичної реакції, що дозволяє змінити реакцію проживання негативного афекту по відношенню до формування позитивного афекту, що приносить задоволення. У роботі з дітьми психолог, використовуючи ігротерапію, доповнює її арт-терапевтичними методами. Існує кілька видів арт-терапії: малювання, засноване на образотворчому мистецтві, бібліотерапія, драматична терапія та музикотерапія.

Надання арт-терапевтичної підтримки дітям-сиріт засноване на принципах доступності, наукової обґрунтованості, системності, індивідуального та диференційованого підходу.

«Використання мистецтва як засобу вирішення проблем не є новим і в даний час доказова база, пов'язана з вивченням позитивних ефектів образотворчої творчості поповнюється. У той же час зберігається необхідність в активізації досліджень позитивного впливу мистецтва» (Агарагімова, Гасанова та Кабардієва, 2015, с.52).

Мульттерапія є своєрідним розвитком ідеї педагогічної корекції засобами образотворчої діяльності, допомагає вирішувати емоційні проблеми, скоригувати деякі фізіологічні стани. Вона являє собою створення дитиною індивідуально і в групі серії мультиплікаційних фільмів, при цьому необхідно відзначити, що цей процес тривалий і трудомісткий, що сприяє розвитку у дітей завзятості і цілеспрямованості, оптимізації особистісних ресурсів, зміцненню психічного здоров'я. Слід зазначити, що мульттерапія як арт-терапевтична техніка, орієнтована на емоційну підтримку, досягнення

змін в психологічному самовідчутті і виробку у дітей гуманних моделей поведінки з урахуванням реальностей навколишнього світу. Перевагами мульттерапії як арт-терапевтичної техніки можна назвати:

- вирішення мотиваційних проблем дітей, так як можливість створити свій мультфільм дозволяє відчувати причетність до цікавої колективної справи;
- комплексний характер творчої мульттерапевтичної діяльності (образотворча діяльність, музика, література, комп'ютерні технології) навчають роботі з різними техніками;
- анімаційний елемент і можливість озвучування власними різними голосами викликає позитивні емоції учасників;
- досягнення досить швидкого в часі результату діяльності.

Так як мульттерапія є активною діяльністю, то вона дозволяє сформувати такі компетенції:

- творчі, які сприятимуть розвитку інноваційних ідей;
- ціннісно-сміслові, що щеплять моральні цінності суспільства;
- загальнокультурні, що розкривають культурно-історичний досвід народів;
- комунікативні компетенції, що дозволяють розуміти і приймати різні способи позитивної взаємодії з навколишнім світом;
- комп'ютерні компетенції, що інформують про досвід використання сучасних технологій.

Технічно це має такий вигляд: на заняттях діти отримують завдання виконати комікс на задану тему. Вони працюють в техніці живопису, колажу, фотографії, ліплення, освоюють комп'ютерні програми.

За допомогою викладача інформатики роботи скануються і переводяться в цифровий формат, що дозволяє використовувати їх в програмі Windows Lives. Накладення музики, мовного озвучення (або титрів і субтитрів) дозволяє створити імпровізовані мультиплікаційні фільми.

Тривалість роботи над завданням, необхідність прорисовки великої кількості деталей, безсумнівний інтерес дітей до сучасних інформаційних

технологій і можливість викласти свій твір на YouTube сприяє високій мотивації участі в мульттерапії. При роботі в команді заняття починається з вибору тематики і діти починають придумувати різні історії, при цьому необхідна наявність позитивних і негативних героїв, що дозволяє вибудовувати лінії сюжету.

Одним з варіантів допомоги в створенні соціального сюжету є застосування театральних технологій. Театральні технології дозволяють через емоційне відреагування досвіду, що програється на сцені, усвідомити значимість тих соціальних ситуацій, які сьогодні переживають молоді люди, отримати певний змодельований акторами позитивний варіант вирішення власних проблем, екстраполювати цей досвід у власну реальність і створити значимий мультиплікаційний серіал.

Фактично, коло театралізованих акторами проблем може бути досить великим – в залежності від особистого досвіду добровольців, що беруть участь в сценічній дії та їх прагнення знайти виходи із ситуацій, які вони, можливо, і не пережили, але хотіли б обговорити з глядачами.

Ситуації, які розігруються, можуть і не нести негативного контексту, а бути спрямовані на формування позитивного світогляду молоді. При цьому на сцені демонструються позитивні зразки поведінки, які в подальшому обговорюються з глядачами. Слід зазначити, що за ступенем емоційного впливу вони набагато менше цікавлять дітей-сиріт, тому, зазвичай, позитивна ситуація працює тільки в сукупності з двома-трьома негативними.

Таким чином, використовуючи різноманітні прийоми, які спонукають дітей-сиріт до вербальної комунікації в сприятливій атмосфері творчості і співпраці, що сприяє виробленню навичок спілкування, придбання позитивного досвіду, моральному розвитку особистості. Тому ми розглядаємо мульттерапію як педагогічну інноваційну технологію соціалізації дітей в умовах шкільної освіти.

Результативність соціально-педагогічної діяльності залежить від методичного забезпечення:

- круглий стіл;
- семінари;
- конференції;
- педагогічна рада;
- вебінари.

З урахуванням основних напрямків професійної діяльності соціального педагога можна виділити наступні методи:

- 1) діагностика соціальних цінностей особистості (спостереження, бесіда, анкетування, інтерв'ю, моніторинг);
- 2) професійні контакти з підопічним (переконання, навіювання, інформування, консультування, гуманізація праці та побуту, включення в соціально-корисну, трудову діяльність);
- 3) організація соціально-педагогічного процесу (організація професійної взаємодії з фахівцями різних служб, колективна робота з підопічними);
- 4) соціально-економічні (грошова допомога, встановлення пільг, одноразових допомог, патронаж);
- 5) організаційно-управлінські (нормування, інструктування, метод критики, контролю).

Всі форми допомоги, методи, технології дітям-сиротам реалізуються на мікро- і макрорівнях. Мікро-рівень – це найближчий простір і соціальне оточення, в яких протікає життя людини і які безпосередньо впливають на його розвиток. Ефективність соціальної адаптації конкретного вихованця залежить від ступеня включеності цієї дитини в життя мікрорівня. Однією з головних завдань вихователів дитячих будинків є: захоплення дитини, зацікавлення і допомога реалізувати себе на мікрорівні.

Допомога, яка надається на макрорівні, служить, перш за все, цілі прищеплення соціальних знань, умінь і навичок, що допомагають вихованцям адекватно сприймати безперервно мінливу ситуацію в країні, розвитку соціальної компетентності та соціальної ідентичності, а також щодо

подолання кризи в морально-духовній сфері, розвитку загальнолюдських цінностей. Сирота, як і будь-яка інша людина, живе у світі людських стосунків, в якому кожен грає не одну, а багато соціальних ролей. Опановуючи ці ролі, людина стає особистістю. У дітей-сиріт сприйняття соціальної ролі часто спотворюється, а отже, її засвоєння дитиною, підлітком, що залишилася без піклування батьків, є складним і вимагає індивідуального педагогічного впливу.

Таким чином, ми визначили основні напрями соціально-педагогічної діяльності такі як: освітньо-виховний, діагностичний, прогностичний, охоронно-захисний, посередницький, організаційний, комунікативний, соціально-педагогічний, соціально-психологічний; соціально-побутовий, корекційний.

А також вивчили класифікацію загальних методів, групи методів на основі функцій соціально-педагогічної діяльності та методи з урахуванням основних напрямків професійної діяльності.

Висновки до другого розділу

Головною метою соціального педагога є створення соціальних умов для життя, різноманітний розвиток категорій дітей, захист їх конституційних прав, раннє попередження злочинів та правопорушень, а головне - реалізація умов для соціалізації дітей-сиріт. Соціальний педагог у своїй роботі керується: міжнародними нормативними актами, наказами міністерств, актами Кабінету Міністрів України, посадовими інструкціями.

Надання допомоги дітям, які з різних причин залишились без піклування батьків, є найважливішим напрямком соціальної політики держави. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми-сиротами в закладах освіти, спрямована на соціалізацію таких дітей. Соціальні педагоги для цього використовують низку напрямів, серед яких освітньо-виховний, діагностичний, прогностичний, охоронно-захисний.

Соціально-педагогічне спрямування орієнтоване на пізнання психологічних особливостей особистості, пізнання мотивів своєї поведінки, формування особистості, як члена колективу, вивчення міжособистісних відносин в колективі, виявлення інтересів і потреб особистості в різних видах діяльності, а також залучення установ, організацій і фахівців в роботі з дітьми.

Використання прийомів, які спонукають дітей-сиріт до вербальної комунікації в сприятливій атмосфері творчості і співпраці, сприяє виробленню навичок спілкування, придбання позитивного досвіду, моральному розвитку особистості.

РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРІТ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

3.1 Організація та результати дослідження щодо успішної соціалізації дітей-сиріт в умовах закладу освіти

Одним з методів вимірювання соціальних процесів, їх адекватного відображення і вироблення способів оптимального впливу є соціологічне дослідження, яке спирається на конкретну методику збору інформації, обробки і аналізу даних і сукупність спеціальних прийомів, відповідних змісту того чи іншого методу і забезпечують його практичну ефективність.

Представлений в даному розділі магістерської роботи матеріал авторського соціологічного дослідження є узагальненням і систематизацією результатів моніторингу думок з проблеми соціалізації дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Дане соціологічне дослідження носить аналітичний характер і ставить за мету не тільки вивчення і опис особливостей соціалізації дітей-сиріт в навчальних закладах, а й з'ясування успішності процесу соціалізації та їх адаптації в соціумі.

Оскільки для магістерського дослідження необхідно було отримати від кожного респондента однотипну інформацію, яка дає можливість для порівняння результатів, зіставлення з іншими статистичними даними, найбільш доцільним став метод застосування анкетування.

Експериментальне дослідження щодо соціалізації дітей-сиріт в умовах закладу освіти проводилося протягом 2020 року на базі Озернянської ЗОШ І-ІІІ ступенів. У ньому брали участь діти 12-14 років, учні 6-8 класу. Вибірка складалася з 7 осіб.

Гіпотеза дослідження: навчання дітей-сиріт в закладах освіти можна розглядати як засіб їх соціалізації.

Головна мета дослідження полягала в комплексному аналізі успішності соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, в Озернянській ЗОШ I-III ступенів.

Дана мета була реалізована шляхом постановки наступних завдань:

- провести діагностику щодо соціалізації дітей-сиріт в умовах закладу освіти;
- проаналізувати результати експериментального дослідження;
- проаналізувати авторську дослідно-експериментальну роботу соціального педагога з успішної соціалізації дітей-сиріт на базі Озернянської ЗОШ I-III ступенів.

Організація та етапи дослідження:

Перший етап – підготовчий, в процесі якого здійснювалося визначення цілей і завдань дослідження; вибір об'єкта і предмета дослідження; висунання основних гіпотез дослідження; вивчення наукової літератури з проблем соціалізації дітей-сиріт в умовах навчального закладу, вивчення педагогічних засобів, методів і технологій, здійснювався збір емпіричного матеріалу.

Другий етап – діагностичний, в ході якого проведено: діагностику психологічного стану дітей-сиріт; визначено організаційно-педагогічні, психолого-педагогічні та соціально-педагогічні умови соціалізації дітей-сиріт в умовах навчального закладу.

Третій етап – оформлення результатів дослідження, узагальнення дослідно-експериментальної роботи. Здійснено формулювання висновків, оформлення тексту магістерської роботи.

На другому етапі дослідження карта спостереження Д. Стотта була використана для діагностики рівня соціалізації дітей-сиріт у шкільному середовищі (Music, 2000, p.114).

В основі методу Д. Стотта, спрямованого на висвітлення характеру дезадаптації дитини до школи, лежить фіксація форм дезадаптованої поведінки за результатами тривалого спостереження за дитиною. Метод називається «Карти спостереження» (КН). Важливо зазначити, що

соціальний працівник може як проводити таке спостереження, так і використовувати досвід спостереження, знання дитини вчителем. Опора на досвід вчителів, вихователів, класних керівників - людей, які тривалий час постійно спілкуються з дітьми, спостерігаючи за ними в найрізноманітніших ситуаціях, надзвичайно важлива в роботі соціального працівника. Зазвичай багатство цього досвіду інтуїтивно використовується вчителем, і передати його іншому (наприклад, новому вчителю, психологу чи соціальному працівнику) є досить складним завданням. Карта спостереження Стотта полегшує цю можливість.

На думку Д. Стотта, спостерігачеві слід надавати готові зразки, щоб уникнути свавілля у спостереженні та способі фіксації його результатів та отримати такі матеріали спостереження, які були б досить однозначними, чіткими та не мали готових висновків. Тому при організації "Карти спостереження" були дотримані такі вимоги:

- виділення однозначних, відносно елементарних фрагментів поведінки дитини;
- групування цих фрагментів за певними синдромами, здійснення їх класифікації;
- Визначте взаємозв'язки між цими фрагментами.

За ідеєю Д. Стотта, ці фрагменти поведінки не обрані теоретично, а взяті з життя, є суто емпіричними.

Для оцінки рівня сформованості соціальної значущості особистих якостей ми провели опитувальник «Особистісного зростання». Опитувальник складається з 91 питання (Додаток 1).

Відповіді на ці питання дають можливість з'ясувати ставлення дітей до сім'ї, Батьківщини, Землі (природи), до світу в цілому, до праці, до культури, до знань, до людини, до Іншої людини, до свого тілесного «Я», душевного «Я», до духовного «Я».

Отримані відповіді ми розподілили за 13 шкалами відповідно до методики (додаток А.) В підрозділі 3.2. надані оброблені дані діагностики,

групи загальної картини, описи рівнів розвитку відносин до тих чи інших цінностей.

Вийшла типізована картина, привід для роздумів. Вважаємо, що результати будуть цікаві педагогічному колективу Озернянської ЗОШ І-ІІІ ступенів.

3.2 Якісний та кількісний аналіз результатів дослідження

Розпочнемо аналіз отриманих результатів з першої проведеної методики – «Карта спостережень» Д. Стотта.

КС включає 198 фрагментів фіксованих форм поведінки, за наявності чи відсутності яких дитина повинна судити спостерігача, який заповнює карту. Ці фрагменти згруповані в 16 синдромів. Додаток В містить повний текст КС та реєстраційну форму в Додатку В.

При заповненні карти спостереження форма вказує наявність будь-якої особливості поведінки дитини знаком «+», а її відсутність знаком «-». У кожному симптомокомплексі (СК) бали за зразками поведінки підсумовуються, тобто кожна СК отримує певну кількість балів. Потім бали за кожен СК перетворюються у відсотки (сума балів ділиться на максимально можливу суму і множиться на 100%). Відсотки показують, наскільки сильно певний СК виражається від максимально можливої тяжкості. Для кожного СК числові шкали (від 0% до 100%) діляться на п'ять інтервалів:

0-20% - слабе вираження цієї якості;

20-40% - помітна тяжкість;

40-60% - сильна експресія;

60-80% - дуже сильний вираз;

80-100% - надмірна виразність якості, коли вона вже переростає в іншу якість (наприклад, ощадливість переростає в жадібність).

Використання «Карти спостережень» Стотта дало можливість виявити вихідну ступінь соціальної адаптації дітей. Це можна бачити в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Вихідний рівень соціальної адаптації дітей

№	Симптомокомплекс	Кількість дітей	% дітей
1	Недовіра до нових людей	6	85
2	Депресія	4	57
3	Уход в себе	4	57
4	Тривога по відношенню до дорослих	7	100
5	Ворожість до дорослих	5	71
6	Тривога щодо дітей	7	100
7	Асоціальність	5	71
8	Ворожість до дітей	6	85
9	Невгамовність	1	14
10	Емоціональна напруга	7	100
11	Невротичні симптоми	5	71
12	Несприятливі екологічні умови	2	28,5
13	Сексуальний розвиток	0	0
14	Розумова відсталість	1	14
15	Хвороби та органічні розлади	2	28,5
16	Фізичні дефекти	1	14

Діти дуже тривожні і ворожі до дорослих. Приблизно однаковий рівень тривоги та ворожості у дітей по відношенню один до одного. Це підтверджують наші спостереження за поведінкою дітей. Діти не соромляться проявляти агресивну поведінку один до одного, називати один одного, часто сваряться, застосовують фізичну силу, тобто відчують труднощі у стосунках з однолітками.

Для оцінки рівня сформованості соціальної значущості особистих якостей ми провели опитувальник «Особистісного зростання».

В табл. 3.2. надані оброблені дані діагностики, групи загальної картини, описи рівнів розвитку відносин до тих чи інших цінностей у балах.

Таблиця 3.2.

Шкала	Саша	Костя	Віка	Микита	Олена	Марина	Ваня
1. Відношення до сім'ї	17	8	21	20	24	24	16
2. Відношення до Батьківщини	16	10	12	13	17	14	12
3. Відношення до Землі (природи)	1	10	3	5	1	2	2
4. Відношення до світу	3	2	4	3	3	4	2
5. Відношення до праці	2	12	11	19	18	21	18
6. Відношення до культури	8	20	15	16	7	19	18
7. Відношення до знань	9	9	2	5	3	3	3
8. Відношення до людини як такої	2	3	2	9	6	1	3
9. Відношення до людини, як до Іншої	2	15	13	11	5	14	13
10. Відношення до людини, як до Інакшої	8	6	4	5	5	5	8
11. Відношення до свого тілесного «Я»	11	12	8	17	11	10	16
12. Відношення до свого душевного «Я»	1	7	2	4	2	8	8
13. Відношення до свого духовного «Я»	5	2	3	3	2	2	1

Загальний результат за шкалами							
	85	70	92	116	86	105	104

Таблиця 3.3.

В табл. 3.3. надані загальні дані діагностики відношень різних цінностей за рівнями: високий, середній, низький у балах.

Рівні	Високий	Середній	Низький
1.Відношення до сім'ї	130		
2.Відношення до Батьківщини	94		
3.Відношення до Землі (природи)			0
4.Відношення до Світу			11
5.Відношення до праці	101		
6.Відношення до культури	103		
7.Відношення до знань			34
8.Відношення до людини як такої			2
9.Відношення до людини як Іншої		73	
10.Відношення до людини як Інакшої			29
11.Відношення до свого тілесного «Я»		85	
12.Відношення до свого душевного «Я»			-12
13.Відношення до духовного «Я»			8

Найвищий рівень розвитку ставлення діагностованої групи до цінностей сім'ї. Для сиріт це дуже важливо, вони шанують сімейні традиції, у майбутньому хочуть створити щасливу сім'ю.

Група також продемонструвала високий рівень розвитку відносин до праці. Діти працьовиті, але лише престижна робота викликає їх повагу.

Дослідницька група позитивно ставиться до Батьківщини. Для них характерні добре розвинені почуття громадянськості та патріотизму.

Батьківщина для них - не абстрактна категорія, а конкретна країна, де вони збираються жити, чим пишаються. Почуття батьківщини вони переживають як почуття дому.

Підлітки ситуативно позитивно ставляться до цінностей здоров'я. Для них це важливо. Об'єктивно вони розуміють важливість здорового способу життя. Здоров'я для них - природний стан, а не те, що вимагає особливих зусиль. Залежність від шкідливих звичок, для них - вибачлива слабкість, а не прояв млявості. У глибині душі вони вірять, що досягти успіху в житті вони можуть, не звертаючи пильної уваги на свою фізичну форму.

Також діти виявляли ситуативно позитивне ставлення до «Іншого», вони не проти допомогти нужденним, але коли про це просять. Відчуйте задоволення робити подарунки, але в той же час розраховуйте на відповідний подарунок.

Тривожний рівень розвитку ставлення підлітків до свого психічного «Я». Вивчені сироти приймають себе такими, якими вони є, лише в певні моменти свого життя. Вони хочуть «вистрибнути» зі своєї «шкіри», щоб відразу бути красивими, багатими, відомими.

Групу від ситуативно-позитивного до ситуативно-негативного ставлення група показала стосовно Землі (природи). Екологічні проблеми сприймаються ними як важливі, але не залежать від них, вони вважають за краще не звертати уваги на такі дрібниці, як викинутий ними сміття, і тим більше не реагують на такі дрібниці, якщо їх роблять інші.

Отримані результати, безумовно, дають приблизну картину і дозволяють виділити результати процесу соціалізації, рівень розвитку ставлення до загальновизнаних цінностей кожної дитини.

3.3 Авторська дослідно-експериментальна робота соціального педагога з успішної соціалізації дітей-сиріт на базі Озернянської ЗОШ І-ІІІ ступенів

Соціалізація дітей-сиріт в умовах школи є складною багатоаспектною проблемою, яка відображає стан соціально-педагогічної занедбаності такої дитини, викликаної системи деформацією дитячо-батьківських відносин, материнської та батьківської депривації, а також специфічними умовами соціальної ситуації розвитку в умовах державної установи.

Одне з основних завдань – навчити самостійній роботі і взаємодії з іншими людьми не в ході проведення благодійних акцій, а за умови постійної основи. Дуже часто у дітей-сиріт спостерігаються напад і захист як поведінкові реакції, відсутність почуття відповідальності і інтересу до саморозвитку.

Соціальний педагог на перших етапах соціалізації та адаптації дитини-сироти до школи, нового оточення використовує ряд ігор (табл.3.3.).

Таблиця 3.4.

План занять.

Заняття	Спрямованість ігор	Види ігор
1 Заняття	Гра на знайомство, встановлення довірливих відносин	«Павутинка», «Ласкаві кроки»
2 Заняття	Гра на співпрацю, формування культури поведінки	«Скала», «Питання сусідові»
3 Заняття	Гра на колективну довіру, увагу, створення позитивного настрою	«День народження»
4 Заняття	Гра на співпрацю, згуртування колективу	«Проведи сліпого»

План спрямований на використання ігрових методик у виховній роботі з дітьми-сиротами та дітьми, які залишились без піклування батьків і носить характер ігрової терапії. Проект заснований на діяльнісному підході та використовує дитячу гру в діагностичних, корекційних і розвиваючих цілях. Ігрова терапія використовується при різних порушеннях поведінки, неврозах, страхах, тривожності, порушеннях спілкування у дітей. Все це, так чи інакше, пов'язане з соціальною адаптацією дітей-сиріт. Всі ігри проводилися за 4 заняття. На кожному занятті дітям також пропонувалися завдання різного характеру: загадки, кросворди, геометричні завдання на просторове сприйняття та інші завдання пізнавального характеру.

Перелік ігор, застосовуваних у роботі з дітьми-сиротами (Додаток 2).

Виходячи з вищесказаного, при роботі з дітьми-сиротами необхідно виявити їх особливості і відповідно до цього підібрати гри певної спрямованості, спрямовані на конструювання соціально корисних якостей і зменшення ступеня інтенсивності поведінкових реакцій негативного характеру. При цьому заняття повинні проводитися регулярно за чітким планом. Необхідно враховувати індивідуальні особливості самих дітей, тому що не всі ігри можуть проводитися з даною категорією дітей. І найголовніше при цьому не втратити довіру дітей.

На базі Озернянської ЗОШ I-III ступенів соціальний педагог розробив проект успішної соціалізації дітей-сиріт.

Проект визначає такі напрямки:

- психолого-педагогічна допомога дітям-сиротам;
- соціально-правова допомога дітям-сиротам;
- медичне обслуговування дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків.

Ці напрямки дозволяють всебічно побудувати роботу соціального педагога щодо соціалізації та адаптації дітей-сиріт.

Психолого-педагогічна допомога.

При побудові роботи з соціалізації та адаптації дітей-сиріт використовується ряд психологічних механізмів, до складу яких входять суб'єкти соціалізації, рушійні сили (активність, взаємодія, грають різні ролі: керівник, організатор, виконавець, посередник), об'єкти соціалізації (випускники, які отримують допомогу), форми взаємодії - засоби соціалізації.

Методи роботи, які застосовує соціальний педагог в Озернянській ЗОШ І-ІІІ ступенів:

- 1) тренінг;
- 2) тестування;
- 3) бесіда (розмова, обмін думками);
- 4) профдіагностика;
- 5) перегляд відеозаписів і терапевтичних фільмів;
- 6) ділова гра;
- 7) спостереження;
- 8) лекція;
- 9) дискусія (заняття, які передбачають штучне створення певних проблем і шляхи їх вирішення);
- 10) практикуми (практичні заняття, що проводяться для закріплення вивченого матеріалу, теми).

Протягом ряду останніх років при проектуванні своєї діяльності соціальний педагог спирається на програму соціального виховання і освіти дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків «Уроки життя». Метою модулю «Труд» цієї програми є сприяння успішній соціалізації випускників на основі усвідомленого вибору сфери майбутньої професійної діяльності.

Робота з профорієнтації допоможе вирішити ряд завдань:

- розширити уявлення про світ професій, продовжити навчання учнів і майбутніх випускників школи методам пошуку інформації, пов'язаної з вибором професії, профорієнтації;

- продовжити ознайомлення зі специфікою професійної діяльності в умовах ринкових відносин і конкуренції кадрів;
- надавати допомогу випускникам в проектуванні індивідуального освітньо-професійного маршруту;
- навчити методам пошуку роботи, складання резюме, вироблення стратегії поведінки при співбесіді;
- мотивувати до отримання освіти, самоосвіти.

Соціальний педагог застосовує наступні форми профорієнтаційної роботи: тестування, індивідуальні консультації, профорієнтаційний тренінг, ділові ігри, профорієнтаційні консультації та інші.

Соціально-правова допомога.

У процесі соціалізації вирішуються три групи завдань: адаптація, автоматизація та активізація особистості. Вирішення цих проблем, суттєво суперечливих і водночас діалектично унікальних, суттєво залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Адже діти-сироти стикаються з проблемою включення в суспільство. Ці діти просто стикаються з фактом радикальних змін, нового соціального середовища, до якого вони змушені пристосовуватися.

Діти-сиріти, які випускаються зі школи, зазвичай, відчують труднощі в професійному самовизначенні, в шлюбі, у встановленні професійних і дружніх відносин, у вирішенні правових проблем.

Реалізація даного напрямку проекту допомагає вирішенню широкого спектра життєвих і особистісних проблем учнів і випускників школи, надає підтримку і допомогу в різних життєвих ситуаціях і сприяє становленню самостійності випускників.

З метою відображення в роботі максимально можливої кількості виникаючих труднощів у випускників школи даний напрямок проекту було розділено на 3 блоки.

1. Професіональна і трудова орієнтація;
2. Соціально-побутова орієнтація.

3. Правова орієнтація.

Завдяки великому досвіду праці з дітьми-сиротами, соціальний педагог Озернянської ЗОШ I-III ступенів, зробив наступне спостереження: здебільшого діти-сироти закриті, в них виникають труднощі в міжособистісних відносинах, також спостерігається непристосованість до самостійного життя, високий рівень тривожності. Чимала кількість дітей-сиріт відчувають постійну напруженість, страх до всього нового, боязнь залишитися одному. Деякі діти відчувають дефіцит в спілкуванні, мають обмежене коло інтересів, погляд на світ у них абсолютно особливий.

Не всі діти можуть висловити свої почуття, емоції, переживання на словах, допомогою в цьому є метод арт-терапії. Існує малюнкова терапія, бібліотерапія, музикотерапія, танцювальна терапія, лялькотерапія. Метод арт-терапії ґрунтується перш за все на образотворчій і творчій діяльності.

У порівнянні з дітьми, які живуть з батьками, дітям-сиротам не вистачає тепла, затишку, ласки, в цьому випадку колективна, творча діяльність здатна створити емоційну і теплу атмосферу. Спільна робота допомагає дітям-сиротам впоратися зі своїми психологічними проблемами, травмами. Важливо тут те, що кожна дитина може внести свій вклад в роботу, тим самим відчути себе потрібним, вільно висловлювати мрії, надії. Завдання соціального педагога полягає в тому, щоб розкрити у дітей закладений природою потенціал і розвинути творчі здібності, створюючи для всіх дітей безпечне середовище в процесі роботи.

Ряд проблем, при яких використовують метод арт-терапії:

- депресія, небажання спілкуватися, апатія до всього;
- конфлікти з групою однолітків;
- психологічні травми;
- низька самооцінка;
- тривожність, страхи;
- різні залежності (ігрова, алкогольна);
- втрати.

Всі діти-сироти досить різні і у кожного з них індивідуальні особливості. Діти, які зазнали ті чи інші проблеми, можуть виплеснути всі накопичені емоції, свої переживання через малюнок, за допомогою творчості. При використанні методу арт-терапії вся увага дитини зосереджена на її власних почуттях, емоціях. Дитина зображує все те, що вона переживає і відчуває в даний період часу. За допомогою малюнка діти розкріпачуються, відчувають впевненість в своїх силах, знайомляться з соціальним світом. Метод-арт терапії допомагає знайти натхнення, покращує концентрацію, знімає напругу.

Методика арт-терапії дозволяє вирішити безліч проблем, з якими зіштовхується дитина-сирота. Метод арт-терапії:

- допомагає висловити дитині-сироті свої почуття і емоції. Іноді словами дитина не може донести свій душевний стан, переживання;
- допомагає в боротьбі зі стресами;
- за допомогою методики можна впоратися зі страхами, фобіями;
- це дуже хороший спосіб самопізнання, а також за допомогою методу арт-терапії дитина розкриває можливості розуміння навколишнього світу;
- підвищує самооцінку;
- дитина починає глибше розуміти себе, свій внутрішній світ;
- допомагає розкрити таланти і здібності.

Таким чином, метод арт-терапії сприяє позбавленню від комплексів, вивільненню роздратування, гніву, агресії, провини саме за допомогою творчості. Завдяки цьому методу створюється атмосфера психологічної захищеності, пропадає скутість, з'являється позитивний заряд емоцій. Безперечним є те, що метод арт-терапії дуже ефективний в роботі з дітьми-сиротами, він є підтримкою і допомогою в кризових ситуаціях, а також допомагає дитині увійти в соціальне середовище, підвищуючи свій особистісний та інтелектуальний рівень розвитку.

Дієвим методом профілактики девіантної поведінки дітей-сиріт, на думку соціального педагога, є впровадження в освітній процес технологій

анімаційної діяльності. Соціальним педагогом Озернянської ЗОШ І-ІІІ ступенів була розроблена педагогічна програма «CONTROLE» спрямована на профілактику девіантної поведінки підлітків засобами анімаційних технологій.

Освітній процес в рамках програми будувався з урахуванням моделі процесу профілактики девіантної поведінки дітей-сиріт на основі анімаційних технологій.

Дана програма спрямована на вирішення наступних завдань:

- створення умов для соціалізації особистості;
- розкриття інтелектуальних, фізичних, творчих здібностей дітей;
- організація суспільно-корисної зайнятості неповнолітніх;
- застосування активних форм дозвілля;
- пропаганда здорового способу життя серед школярів.

В основі вирішення виховних завдань лежать наступні принципи.

- Принцип індивідуального та диференційованого підходу передбачає врахування особистісних, вікових особливостей дітей і підлітків і рівня їх психічного і фізичного розвитку.

- Принцип соціальної безпеки. Учні повинні розуміти, що вони живуть в суспільстві, де треба дотримуватися певних норм і правил поведінки, оскільки неправильні дії небезпечні для життя і здоров'я всіх оточуючих.

- Принцип самоорганізації, саморегуляції і самовиховання. Цей принцип реалізується при усвідомленні дітьми і підлітками правил соціальної поведінки в суспільстві. Тоді вони досить легко, без опору, регулюють свою поведінку. Для підкріплення самовиховання потрібен позитивний приклад дорослих.

В рамках реалізації програми соціальним педагогом були організовані і проведені заходи анімаційної спрямованості. В числі групових форм анімаційної роботи з підлітками використовувалися: лекторії, круглі столи, семінари, усні журнали та ін.; тренінги (тренінги спілкування, тренінги, спрямовані на розвиток здібностей). Ігротерапія (конструювання нових

варіантів поведінки, вироблення правомірних форм поведінки); арт-терапія (засобами образотворчого і музичного мистецтва); туристичні походи, спортивні змагання; бібліотерапія; театротерапія з елементами психодрами та ін. Важливим було використання форм творчої самореалізації: театральні тренінги, інтелектуальні ігри, профілактичні заходи, об'єднання підлітків в гуртки і т.п.

Особливість профілактики девіантної поведінки дітей-сиріт засобами анімаційної діяльності полягає в тому, що в позаурочний час діти включені в пізнавальний процес, який сприяє зняттю емоційної напруги і включає в себе ідейно-моральне, розумове, трудове, естетичне і фізичне виховання.

Анімаційна діяльність більш сприятлива для дітей-сиріт не тільки в плані комунікативних відносин, але і в плані їх емоційного розвитку. У них формується почуття «хазяїна», а не «гостя»; почуття власної гідності і бажання показати себе і свою школу з найкращого боку.

При вивченні соціально-культурного потенціалу використання анімаційної діяльності в процесі профілактики дітей-сиріт девіантної поведінки можна зробити наступні висновки.

Анімація – це універсальна синтетична форма культурно-дозвілєвої діяльності, що передбачає активну участь в ній дітей, яка займає одне з важливих місць в системі освіти підростаючого покоління, спрямована на формування їх ціннісних орієнтацій, емоційних, етичних, поведінкових якостей, що використовує цілий ряд компонентів технологій соціально-культурної діяльності.

Профілактика девіантної поведінки дітей-сиріт засобами соціально-культурної анімації передбачає різноманітні форми роботи, серед яких лекції, тренінги, перегляд відеофільмів, спартакіади, благодійні акції, конкурси, фестивалі.

При профілактиці девіантної поведінки дітей-сиріт соціальний педагог використовує різні анімаційні технології, спрямовані на розширення кола

спілкування, засвоєння правил поведінки, прийнятих в суспільстві, придбання соціально-побутових знань і навичок.

Для соціалізації дітей-сиріт, формування їх соціальної компетентності, адекватної самооцінки соціальний педагог звертає увагу на розвиток таких рис особистості, які забезпечують успіх у сучасному житті: комунікативна культура, здатність дотримуватися поведінкових зразків та бути адекватними ситуація; здатність робити усвідомлений та відповідальний вибір; вміння працювати в групі, колективі; універсальні навички діяльності, мотивовані на досягнення успіху (здатність оцінювати свої здібності, об'єктивну складність завдання, ставити цілі, відповідні їх можливостям, об'єктивно оцінювати причину своїх невдач); здатність до творчості, до вироблення нових ідей (здатність вирішувати проблемні ситуації з браком доступних інструментів та знань, здатність виявляти та ставити проблеми, гнучкість та оригінальність, здатність робити нестандартні дії, здатність вдосконалювати об'єкт шляхом додавання деталей тощо).

Саме ці напрямки можуть стати провідними в освітньому процесі, як на заняттях, так і в позакласній роботі, в позакласній та позакласній роботі.

Висновки до третього розділу

Матеріал авторського соціологічного дослідження, представлений в даній магістерській роботі є узагальненням і систематизацією результатів моніторингу думок з проблеми соціалізації дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Оскільки для магістерського дослідження необхідно було отримати від кожного респондента однотипну інформацію, яка дає можливість для порівняння результатів, зіставлення з іншими статистичними даними, найбільш доцільним став метод застосування анкетування.

Експериментальне дослідження щодо соціалізації дітей-сиріт в умовах закладу освіти проводилося протягом 2020 року на базі Озернянської ЗОШ І-

III ступенів. У ньому брали участь діти 12-14 років, учні 6-8 класу. Вибірка складалася з 7 осіб.

Ми виявили, що у дітей дуже високий рівень тривоги та ворожості щодо дорослих. Приблизно однаковий рівень тривоги та ворожості у дітей по відношенню один до одного. Це підтверджують наші спостереження за поведінкою дітей. Діти не соромляться проявляти агресивну поведінку один до одного, називати один одного, часто сваряться, застосовують фізичну силу, тобто відчують труднощі у стосунках з однолітками.

Гіпотеза дослідження, яка звучала наступним чином: навчання дітей-сиріт в закладах освіти можна розглядати як засіб соціалізації, була підтверджена.

На базі Озернянської ЗОШ I-III ступенів соціальним педагогом розроблений проект з успішної соціалізації дітей-сиріт.

У проекті визначені наступні напрямки:

- психолого-педагогічна допомога дітям-сиротам;
- соціально-правова допомога дітям-сиротам;
- медична допомога дітям-сиротам і дітям, які залишилися без батьківського піклування.

У побудові роботи щодо соціалізації та адаптації учнів-сиріт використовується ряд психологічних механізмів, в структуру яких включені суб'єкти соціалізації, рушійні сили (діяльність, взаємодія, програвання різних ролей: лідера, організатора, виконавця, посередника), об'єкти соціалізації (випускники, які отримують допомогу), форми взаємодії – засоби соціалізації.

Методи роботи, які застосовує соціальний педагог в Озернянській ЗОШ I-III ступенів: тренінг; тестування; бесіда (розмова, обмін думками); профдіагностика; перегляд відеозаписів і терапевтичних фільмів; ділова гра; спостереження; лекція; дискусія (заняття, які передбачають штучне створення певних проблем і шляхи їх вирішення); практикуми (практичні заняття, що проводяться для закріплення вивченого матеріалу, теми).

Тільки комплексне застосування методів роботи, буде сприяти соціалізації дітей-сиріт в закладах освіти.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Сирітство як соціальне явище притаманне будь-якому суспільству, навіть самому гуманному, багатому і цивілізованому. До цього явища не можна звикнути. Збільшення кількості соціально осиротілих дітей, їх пристрій і подальше виховання – актуальна проблема для сучасного суспільства.

Проблема сирітства в Україні стоїть досить гостро, і економічні, культурні та психологічні визначальні чинники її розвитку є основними. Для подолання цієї соціальної проблеми потрібно покращити роботу щодо запобігання сирітству, в першу чергу, збільшити соціальну підтримку сімей, які опинилися в складних фінансових і побутових умовах; формувати вищий культурний і духовний рівень в суспільстві, зробивши основний акцент на сімейних цінностях як пріоритетних; динамічно поширювати серед населення сімейні форми влаштування дітей-сиріт. Це буде сприяти підтримці і розвитку сімейних форм влаштування сиріт як основи для їх успішної адаптації і соціалізації. Найважливіший напрямок соціальної політики держави – це надання допомоги тим дітям, які залишилися без піклування батьків з різноманітних причин. Зміст соціальної роботи з даною категорією дітей визначається пріоритетами державної політики.

Соціальна адаптація дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків – це складний процес засвоєння ними соціальних ролей в системі суспільних відносин. Процес соціалізації відбувається у кожній дитини по-різному і залежить від безлічі факторів. Добре, коли цей процес відбувається в родині, в обстановці любові, тепла і взаєморозуміння. Дитина, яка виховується в сім'ї, виявляється в менш жорсткій ситуації вимог і контролю, має можливість брати участь у складній різноманітній діяльності дорослих (ремонтувати з батьком телевізор, готувати з мамою обід), вчиться виконувати не тільки окремі операції, а й засвоює досить складні програми планування, організації та контролю своєї діяльності. У родині засвоєння

складних елементів діяльності, розвиток внутрішнього планування дій відбуваються не в ситуації спеціального навчання, а природного включення в контекст захоплюючих для дитини видів діяльності. Те, що в родині дається дитині стихійно, без спеціально позначених зусиль батьків, вихованець дитячого будинку може отримати лише ціною величезної цілеспрямованої роботи педагогічного колективу.

Діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків – є особлива категорія дітей, і їх соціалізація залежить від безлічі факторів. Цих дітей відрізняє перевантаженість негативним досвідом, негативними зразками поведінки, нерозуміння матеріальної сторони життя, труднощі в спілкуванні, інфантилізм, уповільнене самовизначення, неприйняття самого себе як особистості, нездатність до прийняття рішення.

Діти-сироти гостро переживають дефіцит батьківської любові і мають потребу в спілкуванні, підтримці з боку оточуючих їх дорослих. Багато що залежить від колективу установи, від психологічного клімату, від традицій і рівня професіоналізму педагогічного колективу. Своєчасна і найбільш повна діагностика з виявленням психологічних особливостей вихованця, здібностей, потреб, можливостей, інтересів, кола спілкування, проблем, вивчення особливостей життя, позитивних і негативних впливів оточення і постановка «соціального діагнозу» дозволяють правильно спланувати роботу з реабілітації та адаптації дитини на перших етапах. Важливо врахувати всі її індивідуальні особливості. Це можливо тільки при добре укомплектованому штаті співробітників, при використанні ними в роботі новітніх методів і технологій.

Технологія соціальної роботи – це послідовність діяльності, в результаті якої досягається поставлена соціальна мета і перетворюється об'єкт впливу. Ця діяльність не є одноразовим актом впливу, а являє собою сукупний процес, який характеризується зміною змісту, форм, методів, які циклічно повторюються при вирішенні кожної нової задачі в соціальній роботі.

Головна мета діяльності соціального педагога полягає у створенні соціальних умов для життєдіяльності, різнобічного розвитку категорій дітей, захисті їх конституційних прав, здійсненні ранньої профілактики злочинності і правопорушень, та найголовніше – це реалізація умов для соціалізації дітей-сиріт.

Соціально-педагогічне спрямування орієнтоване на пізнання психологічних особливостей особистості, пізнання мотивів своєї поведінки, формування особистості, як члена колективу, вивчення міжособистісних відносин в колективі, виявлення інтересів і потреб особистості в різних видах діяльності, а також залучення установ, організацій і фахівців в роботі з дітьми.

В рамках написання магістерської роботи було проведено експериментальне дослідження щодо соціалізації дітей-сиріт в навчальному закладі, яке було проведено в 2020 році на базі Озернянської ЗОШ І-ІІІ ступенів. У ньому взяли участь діти 12-14 років, учні 6-8 класів. Вибірка складалася з 7 осіб.

Матеріал авторського дослідження, представлений у цій магістерській роботі, являє собою узагальнення та систематизацію результатів моніторингових висновків з проблеми соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків.

Оскільки для магістерського дослідження необхідно було отримати від кожного респондента однотипну інформацію, яка дозволяє порівняти результати, порівняти з іншими статистичними даними, найбільш підходящим методом застосування опитувальника.

Ми виявили, що у дітей дуже високий рівень тривоги та ворожості щодо дорослих. Приблизно однаковий рівень тривоги та ворожості у дітей по відношенню один до одного.

Аналізуючи авторські дослідження та експериментальну роботу соціального педагога щодо успішної соціалізації дітей-сиріт на базі

Озернянської ЗОШ I-III ступенів, можна констатувати, що соціальний педагог у своїй роботі використовує комплекс методів роботи.

На базі Озернянської ЗОШ I-III ступенів соціальний педагог розробив проект успішної соціалізації дітей-сиріт.

Проект визначає такі напрямки: психолого-педагогічна допомога дітям-сиротам; соціально-правова допомога дітям-сиротам; медичне обслуговування дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклування батьків.

Серед інноваційних методів роботи з дітьми-сиротами можна виділити: використання анімаційних заходів для запобігання сиротам девіантної поведінки, ігрову терапію та арт-терапію для успішної соціалізації сиріт. Таке всебічне застосування методів роботи сприяє соціалізації дітей-сиріт у навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Агарагимова, В.К., Гасанова, С.С., Кабардиева, Ф.А. (2015) Арт-терапевтическое сопровождение инклюзивного образования. *Мир науки, культуры, образования*. №3. С. 52.

Адлер, А. (1991). Беспризорные дети. Лишенные родительского попечительства: хрестоматия. Москва.

Артюшкіна, Л.М. (2002). *Сирітство в Україні як соціально педагогічна проблема (соціально-правовий аспект)*. Суми, Сум ДПУ. 268 с.

Афанасьєва, Н.Є., Перелигіна Л.А. *Теоретико-методологічні основи соціально-психологічного тренінгу*. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/4053>

Богданова, І.М. (2011). *Соціальна педагогіка: навч. посібник* / І. М. Богданова; ПНПУ імені К.Д. Ушинського. Харків, Бурун Книга. 160 с.

Божович, Л.И. (1968). Личность и формирование в детском возрасте. Москва.

Бронфенбреннер, У. (1976). Два мира детства: дети в США и СССР. Москва.

Гиддингс, Ф.Г. (2012). *Основания социологии: Анализ явлений ассоц. и соц. орг.* Москва, Красанд. 431 с.

Гордієнко Н. (2011). *Словник із соціальної педагогіки*. Дрогобич, Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 224 с.

Дубинина, О.И., Степанов, В.А., Сатарова, Л.А. (2014). Социально-педагогическая работа с детьми, оставшимися без попечения родителей. *Труды СГА*. №12. С. 18-25.

Дубровина, И.В. (1990). Психическое развитие воспитанников детского дома. Москва.

Дюркгейм, Э. (1912). Самоубийство: Социол. этюд. Санкт-Петербург, Н.П. Карбасников. XXXII. 541 с.

Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення. *Державна доповідь про становище дітей в Україні. Київ, Мін-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державний інститут розвитку сім'ї та молоді. 2010. 148 с.*

Закон України Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: закон України 13 січня 2005 р. Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua. (дата звернення: 20.01.20).

Закон України Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua. (дата звернення: 20.01.20).

Закон України Про охорону дитинства (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142).

Закон України Про ратифікацію Конвенції про права дитини (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 13, ст.145).

Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства. (2013). Статистичний бюлетень. Київ, Держстат України. 78 с.

Капська, А. (2011). *Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах*. Київ, Слово, с. 248.

Ковалева А.И. (2015). Социализация. *Социологическая энциклопедия: в 2 т.* Москва. Мысль. Т. 2. С.445-448.

Комарова, Н.М., Пеша, І.В. (2006). *Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання*. Київ.

Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141).

Кравченко О.П. (2012). «Моральні принципи соціально-педагогічної діяльності». *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. Вип.21. С.223-230.

Кузьмін, В. В. *Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільства дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: соціально-психологічний аспект*. URL: <http://journals.uran.ua/appfpo>.

Луков А.В. (2008). Культурная социализация. *Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение»*. №3.

Минкова, Э.А. (1995). «Особенности личности ребенка, воспитывающегося вне семьи». Очерки о развитии детей, оставшихся без родительского попечения. Москва.

Мордань, О.О. (2015). Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків: дисертація. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». Київ. 234 с.

Мудрик, А.В. (2006). Психология и воспитание. Москва, Московский психолого-социальный институт. 472 с.

Музыка, О.О. (2000). Практикум з психодіагностики. – *Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка*, С. 114-121.

Ожегов, С.И. (1995). *Толковый словарь русского языка*. Москва.

Олифіренко, Ю.І. (2012). «Історичні аспекти проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності». *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. № 3 (60). С. 340-348.

Оржеховська, В.М. (2010). Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки. Київ. 172 с.

Парсонс, Т. (1996). Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и местосоциальных систем. Американская социологическая мысль: тексты.

Пиаже Ж. (1994). Избранные психологические труды. Москва. С.23-28.

Постанова від 5 квітня 1994 р. № 226 Київ Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Постанова від 20 липня 1996 р. № 767 Київ Про реалізацію Конвенції ООН про права дитини, Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, Національної програми «Діти України» та підготовку щорічної державної доповіді про становище дітей в Україні (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ №176 (176-98-п) від 16.02.98).

Постанова від 16 червня 1998 р. № 909 Київ Про поліпшення матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 1998 р. № 241 Про проведення експерименту з утворення прийомних сімей в Запорізькій області та затвердження Положення про прийомну сім'ю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/KMU_565.doc (дата звернення: 20.01.20).

Постанова від 17 жовтня 2007 р. № 1242 Київ Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 970 (970-2012-п) від 24.10.2012).

Прихожан, А.М., Толстых, Н.Н. (2010). *Дети без семьи: (Детский дом: заботы и тревоги общества)*. Москва, Педагогика. 160 с.

Прокопенко, О.С. (2018). Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. №4. С.9-15.

Рыбинский, Е.М. (2004). *Управление системой социальной защиты детства. Социально-правовые проблемы: Учебное пособие для вузов*. Москва, Academia. 222 с.

Смирнова, Е.О., Лагутина, А.Е. (2011). Осознание своего опыта работы с детьми в семье и в детском доме. *Вопросы психологии*. № 6. С. 84-89.

Слюсар, Л.І. (2014). Сучасний стан проблеми соціального сирітства в Україні та шляхи її вирішення. *Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України*. Вип. 5(109). С.468-477.

Терновець, О.М. *Соціальне сирітство як предмет міждисциплінарного дослідження*. URL: http://alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/visnyk/2012/Visnuk_ped_2012_5_1.pdf

Терновець, О.М. (2012). «Соціальне сирітство як соціально-педагогічна проблема». *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. № 3. С. 61-68.

Фрейд, З. (1990). *Психология бессознательного*: сб. произвед. Москва.

Фурманов, И.А. (1999). *Психологические особенности детей, лишенных родительского попечительства*. Минск.

Чеховська, І.В. (2013). *Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації*. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута». 736 с.

Чорнописька, Х.В. (2015). Концептуалізація понять «соціальне сирітство» та «соціальні сироти» в науковому дискурсі. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 3. С.84-89.

Чупров, В.И., Зубок, Ю.А. (2016). *Социология молодежи. Проблемы социализации и воспитания: учебник*. Москва, ИНФРА-М. С. 115-125.

Шакурова, М.В. (2007). *Методика и технология работы социального педагога: учеб.пособие для вузов*. 4-е изд. Москва, «Академия». 272 с.

Шипицына, Л.М. (1997). *Развитие личности ребенка в условиях материнской депривации*. Санкт-Петербург.

Эриксон, Э.Г. (2000). *Детство и общество*. Санкт-Петербург.

Яковлєва, В.А. (2011). Подолання наслідків соціального сирітства, як показник безпеки життєдіяльності суспільства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. №6. С.205-212.

Яремчук, В.В. *Феномен соціального сирітства як наукова проблема*. URL:

http://www/psych.kiev.ua/Яремчук_В.В.Феномен_соціального_сирітства_як_наукова_проблема

Bendict R. (1934). *Patterns of Culture*. Boston and N.Y: Houghton Miffling Company.

Boulding E. (1979). *Childrens Rights and the Wheel of Life*. N.J.: Transaction Book.

Bowlby J. (1951). *Maternal Care and Mental Health*.(Geneva: W.H.O. Monograph No. 2.) Режим доступа: [http://whqlibdoc.who.int/monograph/WHO_MONO_2_\(part1\).pdf](http://whqlibdoc.who.int/monograph/WHO_MONO_2_(part1).pdf)

Goldfarb W. (1994). *Infant rearing as a factor in foster home replacement*. *American Journal of Orthopsychiatry*.

Johnson R., Browne K.D. and Hamilton-Giachritsis C.E. (2006). *Young children in institutional care at risk of harm*. *Trauma Violenceand Abuse*, 7(1): 1-26.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перед тобою кілька різних висловлювань. Будь ласка, прочитай їх і подумай - згоден ти з цими висловлюваннями чи ні. Якщо згоден, то постав позитивну оцінку (+1, +2, +3 або +4) в спеціальному бланку поруч з номером цього висловлювання. Якщо ти не згоден з яким-небудь висловлюванням, то постав у бланку негативну оцінку (-1, -2, -3, або -4).

«+4» - без сумніву, так (дуже сильне згоду);

«+3» - так, звичайно (сильна згода);

«+2» - в загальному, так (середнє згоду);

«+1» - скоріше так, ніж ні (слабке згоду);

«0» - ні так, ні ні;

«-1» - скоріше ні, ніж так (слабке незгоду);

«-2» - в загальному, немає (середнє незгоду);

«-3» - ні, звичайно (сильна згода);

«-4» - немає, абсолютно невірнo (дуже сильне незгоду).

Постарайся бути чесним. Тут не може бути «правильних» і «неправильних» оцінок. Важливо лише, щоб вони висловлювали тільки твоя особиста думка. Спасибі тобі заздалегідь!

1. Мені подобається, коли вся наша сім'я йде в гості, відзначає чергове свято або просто збирається за загальним столом.

2. Ті, хто критикує те, що відбувається в країні, не можуть вважатися справжніми патріотами.

3. Бродячих собак треба знищувати, бо вони можуть бути небезпечні.

4. Будь-які сварки можна залагодити, не вдаючись до бійок.

5. Я здатний з радістю виконувати різну роботу.

6. Те, що дорослі називають культурними цінностями минулого, насправді часто виявляється старим мотлохом.

7. Навіть якщо мені щось незрозуміло на уроці, я не стану ставити уточнюючі питання вчителю - адже це не так вже й важливо.
8. Людина, яка скоїла злочин, в майбутньому ніколи не зможе стати хорошим.
9. Нерозумно ризикувати заради іншої людини.
10. Навіть самі дивні люди з самими незвичайними захопленнями повинні мати право захищати себе і свої погляди.
11. Спортивні заняття - необхідність для здоров'я кожної людини.
12. Більшість моїх однолітків вважає за краще спілкуватися з красивими людьми.
13. Свої проблеми я прагну вирішувати самостійно, власними силами.
14. Коли я стану дорослим, то зможу прожити щасливо і не створюючи власної сім'ї.
15. Мені пощастило, що я живу саме в Україні.
16. За новорічною ялинкою краще сходити в ліс, бо там можна вибрати найпухнастішу.
17. Люди, які виступають проти війни, напевно, просто боягузи.
18. Фізичною працею займаються одні невдахи.
19. Зовнішній вигляд - показник поваги не тільки до себе, але і до оточуючих.
20. Я люблю дізнаватися значення незнайомих мені слів.
21. Наша країна стане краще, якщо ми позбудемося всіх психічно хворих людей.
22. Мені шкода безпорадних людей і хочеться їм допомогти.
23. Є такі народи, які не заслужили, щоб до них добре ставилися.
24. Я думаю, що куріння і алкоголь допомагають людям розслабитися, зняти напругу після важкої роботи.
25. Я часто незадоволений тим, як я живу.
26. Я не боюся зробити помилку, коли вибираю щось у своєму житті.

27. Добре, коли у людини немає сім'ї і дітей - так він відчуває себе більш вільним.
28. Коли виросту, я буду намагатися захищати свою Батьківщину від ворогів.
29. Тримати тварин у пересувних звіринцях - нелюдяно.
30. Фільми-бойовики зі стріляниною і кров'ю допомагають дітям стати сміливими і мужніми.
31. Робота двірника не менш важлива, ніж будь-яка інша робота.
32. Нецензурні вислови в спілкуванні - ознака безкультур'я.
33. Навчання - заняття для зарозумілих «ботаніків».
34. Якщо заради справедливості треба вбити людину - це нормально.
35. Мені подобається дарувати подарунки своїм друзям, родичам, знайомим.
36. Більшість злочинів в нашому місті здійснюють люди, які приїхали до нас з інших місць.
37. Я вважаю, що від однієї дози наркотиків не можна стати наркоманом.
38. Я дуже сильно переживаю будь-які свої невдачі, навіть найменші.
39. Я готовий сперечатися з учителем, якщо вважаю, що він не правий.
40. Я пишаюся своїм прізвищем.
41. День Перемоги (9 травня) - свято не для всіх, а тільки для ветеранів та людей похилого віку.
42. Торгівля тваринами, занесеними до Червоної книги, - непоганий спосіб заробити гроші.
43. До військовополонених можна ставитися жорстоко, адже вони наші вороги.
44. Я хотів би підробляти у вільний час, якщо це не буде заважати навчанню.
45. Якщо дитина різко перебиває розмову дорослих, в цьому немає нічого страшного - дитина теж має право висловитися.

46. Людина не може всього знати, тому я не турбуюся з приводу того, що не знаю багатьох важливих речей.

47. Краще відпустити на свободу 10 злочинців, ніж стратити одну невинну людину.

48. Люди, які просять милостиню, швидше за все, ліниві і брехливі.

49. Суддівство щодо «наших» на міжнародних змаганнях часто несправедливо, тому що українців ніхто не любить.

50. Всі відомі, прославлені люди намагаються підтримувати хорошу фізичну форму.

51. Мені важко знайомитися з новими людьми я часто при цьому соромлюсь і ніяковію.

52. Я хочу знати, навіщо і заради чого я живу.

53. Розглядати старі сімейні фотографії - заняття для диваків.

54. Мені не подобається, коли грає наш гімн - це нудно і доводиться весь час вставати.

55. Прибирати чуже сміття на туристичних стоянках - безглузде заняття.

56. Поступитися в суперечці - значить, показати свою слабкість.

57. Хороше навчання - це теж важлива і серйозна праця.

58. На стінах під'їзду можна малювати і писати все, що заманеться.

59. Мені подобається копирсатися в енциклопедіях, журналах, словниках: там можна знайти багато цікавого.

60. Я погано себе почуваю, коли оточуючі мене люди чимось засмучені.

61. Я допоможу іншій людині, навіть якщо дуже зайнятий.

62. Несправедливо ставити людей з темним кольором шкіри керівниками над білими людьми.

63. Я більше люблю рухливі ігри, заняття спортом або риболовлю, ніж сидіння біля комп'ютера або телевізора.

64. Я ніяково себе почуваю в незнайомій компанії.

65. Мої вчинки частіше залежать не від мене самого, а від інших людей.

66. Людині не обов'язково щось знати про своїх предків або родичів.

67. Буває, що я відчуваю сильне хвилювання, почуття гордості, коли чую пісні про свою Батьківщину.

68. Немає нічого страшного, якщо після миття рук ти не зачинив за собою кран в шкільній їдальні, адже в нашій країні найбільші запаси води в світі.

69. Сильну військову державу, в тому числі і Україну, інші країни повинні поважати і боятися.

70. Суботник з очищення території будинку чи школи - даремне заняття.

71. Якщо доросла людина лається матом, в цьому немає нічого поганого - адже він вже дорослий.

72. Я думаю, що і без отримання хороших знань зможу в майбутньому влаштуватися на непогану роботу.

73. Тортур і знущань не заслуговують навіть найзапекліші злочинці, адже вони теж люди.

74. Я готовий допомогти літній людині тільки за винагороду.

75. Треба заборонити в'їзд в нашу країну біженцям з Азії та Африки, так як їх приплив збільшує рівень злочинності.

76. Я думаю, що здоров'я сьогодні не саме головне для людини.

77. Я не сумую коли залишаюся на самоті.

78. Я найчастіше погоджуюсь з думкою більшості.

79. Мене засмучує те, що я не роблю для своїх батьків всього, що міг би.

80. Я хотів би з'їздити в інші країни, але жити я хочу в своїй країні.

81. Я вважаю, що потрібно обов'язково підгодовувати бездомних тварин і зимуючих птахів.

82. Мені здається, що у нашої країни занадто багато зброї і це погано - його кількість можна було б зменшити.

83. Якщо потрібно, то я можу робити навіть ту роботу, яка мені не подобається.

84. Я можу образити людину, якщо він мені чимось не подобається.

85. Телевізор необхідний для розваги і відпочинку, а не для того, щоб дізнаватися з нього щось нове - на це є школа.

86. Всіх бомжів і жебраків необхідно виловлювати і силою примушувати до роботи.

87. Людина ніколи і нічого не буде робити, якщо йому це не вигідно.

88. Люди іншої раси або національності можуть бути нормальними людьми, але в друзі я вважав за краще б їх не брати.

89. Смак продуктів харчування важливіший, ніж їх корисність.

90. Мені здається, що в мені більше поганого, ніж хорошого.

91. Коли я роблю погано, мене мучить совість.

Обробка результатів

Відповіді школярів розподіляються по 13 шкалами: їм відповідають 13 рядків в бланку для відповідей. Результати отримуємо шляхом додавання балів за кожною шкалою.

1. Характер відносин школяра до сім'ї показують його оцінки висловлювань № 1, 14, 27, 40, 53, 66, 79. При цьому у відповідях на питання № 1, 40, 79 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 14, 27, 53, 66 знак міняється на протилежний.

2. Характер відносин школяра до Батьківщини показують його оцінки висловлювань № 2, 15, 28, 41, 54, 67, 80. При цьому у відповідях на питання № 15, 28, 67, 80 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 2, 41, 54 знак міняється на протилежний.

3. Характер відносин школяра до Землі показують його оцінки висловлювань № 3, 16, 29, 42, 55, 68, 81. При цьому у відповідях на питання

№ 29, 81 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 3, 16, 42, 55, 68 знак міняється на протилежний.

4. Характер відносин школяра до світу показують його оцінки висловлювань № 4, 17, 30, 43, 56, 69, 82. При цьому у відповідях на питання № 4, 82 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 17, 30, 43, 56, 69 знак міняється на протилежний.

5. Характер відносин школяра до праці показують його оцінки висловлювань № 5, 18, 31, 44, 57, 70, 83. При цьому у відповідях на питання № 5, 31, 44, 57, 83 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 18, 70 знак міняється на протилежний.

6. Характер відносин школяра до культури показують його оцінки висловлювань № 6, 19, 32, 45, 58, 71, 84. При цьому у відповідях на питання № 19, 32 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 6, 45, 58, 71, 84 знак міняється на протилежний.

7. Характер відносин школяра до знань показують його оцінки висловлювань № 7, 20, 33, 46, 59, 72, 85. При цьому у відповідях на питання № 20, 59 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 7, 33, 46, 72, 85 знак міняється на протилежний.

8. Характер відносин школяра до людини як такої показують його оцінки висловлювань № 8, 21, 34, 47, 60, 73, 86. При цьому у відповідях на питання № 47, 60, 73 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 8, 21, 34, 86 знак міняється на протилежний.

9. Характер відносин школяра до людини як Іншої показують його оцінки висловлювань № 9, 22, 35, 48, 61, 74, 87. При цьому у відповідях на питання № 22, 35, 61 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 9, 48, 74, 87 знак міняється на протилежний.

10. Характер відносин школяра до людини як Інакшої, як до представника іншої національності, іншої віри, іншої культури показують його оцінки висловлювань № 10, 23, 36, 49, 62, 75, 88. При цьому у відповіді

на питання №10 символ не змінюється. У відповідях ж на питання № 23, 36, 49, 62, 75, 88 знак міняється на протилежний.

11. Характер відносин школяра до свого тілесного Я показують його оцінки висловлювань № 11, 24, 37, 50, 63, 76, 89. При цьому у відповідях на питання № 11, 50, 63 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 24, 37, 76, 89 знак міняється на протилежний.

12. Характер відносин школяра до свого внутрішнього світу, свого душевного Я показують його оцінки висловлювань № 12, 25, 38, 51, 64, 77, 90. При цьому у відповіді на питання № 77 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 12, 25, 38, 51, 64, 90 знак міняється на протилежний.

13. Характер відносин школяра до свого духовного Я показують його оцінки висловлювань № 13, 26, 39, 52, 65, 78, 91. При цьому у відповідях на питання № 13, 26, 39, 52, 91 знак не міняється. У відповідях ж на питання № 65, 78 знак міняється на протилежний.

Додаток Б**1. Гра «Павутинка».**

Мета: підтримка групової єдності.

Хід гри: лічилкою обирають ведучого. Він виходить з кімнати. Інші діти беруться за руки і утворюють коло. Не розтуляючи рук, вони починають заплутуватися – хто як вміє. Коли утворилася павутинка, ведучий заходить в кімнату і розплутує її, не рознімаючи рук дітей.

2. Гра «Скала».

Мета: на згуртування і взаємовиручку.

Хід гри: Команда в повному складі вибудовується на колоді в ряд. Попереду і позаду – «бездонна прірва». Кожен член команди по черзі переміщається з одного кінця колоди в інший таким чином, щоб той, хто на початку вправи стояв останнім, в результаті виявився першим.

3. Гра «Питання сусідові».

Мета: розвиток уваги і зосередженості.

Хід гри: Всі сідають в коло, ведучий – в центрі. Він підходить до будь-якому гравцеві і задає питання, наприклад, «Як тебе звуть?», «Хто твій найкращий друг?» і т.д. Але відповідати повинен не той, кого запитують, а його сусід зліва. Якщо відповів той, кого ведучий запитував, він повинен віддати фант. Після гри фанти розігрують.

4. Гра «Ласкаві кроки».

Мета: формування гуманістичних переконань.

3 групи дітей вибираються 2 людини. Діти стають один навпроти одного на відстані 10-12 кроків. Умови гри: крок можна зробити, тільки сказавши ласкаве слово.

5. Гра «Проведи сліпого».

Мета: Згуртування колективу.

Кожна група вибирає одну людину, якій зав'язують очі. Вона буде зображувати сліпого. За допомогою словесних команд група проводить

гравця від одного кінця кімнати до іншого так, щоб він не спотикався і не торкався руками предметів. Команди повинні бути точними і продуманими.

6. Гра «День народження».

Мета: згуртування колективу, надання можливості висловити образи, зняти розчарування.

Хід гри: Вибирається іменинник. Всі діти дарують йому подарунки жестами, мімікою. Імениннику пропонується згадати, чи ображав він когось, і виправити це. Дітям пропонується пофантазувати і придумати майбутнє імениннику.

Додаток В

